

CIP-GEGEVENS: Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

Westerbeke, Joh

De Bruidegom komt!: 150 jaar Gereformeerde Gemeente in
Nederland te Bruinisse / door Joh. Westerbeke - Middelburg
Middelburg-III

Met lit. opgave / pers. geg.

ISBN 90-74557-08-2

Trefw.: Bruinisse / kerkhistorie

De Bruidegom komt!

150 JAAR

GEREFORMEERDE

GEMEENTE IN

NEDERLAND TE

BRUINISSE

© copyright: 1998

Uitgeverij Middelburg

't Zanddorp 2

4335 AJ Middelburg, tel. 0118 - 625472

ISBN 90-74557-08-2

Op de omslag: *Ds. P. van Dijke*
De oude kerk
De nieuwe kerk
Vissersboot

Omslag ontwerp: Arie van der Meer, Arcos Design, Bruinisse

Joh. Westerbeke

Inhoud

Voorwoord ds. F. Mallan	5
1 Uit het verleden van Bruinisse	9
2 Groei en afbraak	16
3 Waar Gij de kudde legert op de middag	22
4 Budding-gemeente: Nieuwerkerk-Oosterland-Bruinisse	28
5 De laatste jaren van de streekgemeente 1841-1845	36
6 Een kruisgemeente geworden en het vervolg	43
7 Pieter van Dijke uit Sint Philipsland	49
8 Het kerkelijk leven in Bruinisse van 1830 tot 1848	60
9 Waar kruis is, daar is Christus	68
10 De Waalen-kerk	79
11 Van 1860 tot 1883, velen toegebracht!	88
12 Ledeboeriaanse gemeenten	102
13 De profeten ons ontbreken	109
14 De ouden vallen weg	117
15 De oefenaars P. Beekman en G.H. Kersten	127
16 De Oud Gereformeerde Gemeente en andere gemeenten	139
17 De eerste eigen predikanten	149
18 Eerste dienst van W.C. Lamain	164
19 Ds. J. Vreugdenhil 1925-1932	169
20 Crisis- en oorlogsjaren	183
21 Wat aan de komst van ds. F. Mallan vooraf ging	204
22 De jonge predikant van Bruinisse	214
23 Vóór de dag des kwaads	227
24 De ramp van 1 februari 1953 en wat volgde	231
25 Zoekende vrucht	242
26 De jaren 1960 tot 1998	250
27 De afdeling Zierikzee en haar voorgeschiedenis	269
28 Ds. Pieter van Dijkeshool	282
29 En gedenk aan uwen Schepper	290
30 De Bruidegom komt!	295
Bijlagen:	
A Overzicht predikanten, ouderlingen, diakens, kosteren en voorzangers	300
B Beroepen predikanten en kandidaten	303
C Register persoonsnamen	305
Geraadpleegde bronnen, geschriften en literatuur	311

Voorwoord

Als dit boek verschijnt, dan mag de gemeente van Bruinisse een 150-jarig bestaan gedenken. Dit betekent dat deze gemeente de oudste gemeente in ons kerkverband is.

Het was een goede gedachte van de kerkeraad om voor de herdenking hiervan dit boek uit te geven. En het mag nu ook blijken dat men voor het schrijven van dit boek in de heer Joh. Westerbeke de geschikte persoon gevonden heeft. Als een man die met het kerkelijk leven in Zeeland goed op de hoogte mag zijn, was hij het meest er wel toe geschikt te achten om de belangrijkste feiten in dit boek te vermelden. De verzameling daarvan, zoals men die nu in dit boek kan vinden, heeft hem zeer begrijpelijk toch wel heel veel werk gekost. Maar al wat wetenswaardig was om vermeld te worden, heeft hij met de liefde van zijn hart nagevorst, waardoor het boek zeer lezenswaardig is geworden, niet alleen voor de gemeente van Bruinisse, maar voor al onze gemeenten.

Men kan dan ook wel verwachten dat dit boek ingang zal vinden bij een niet geringe lezerskring. De schrijver is erin geslaagd om niet alleen belangrijke kerkelijke feiten te vermelden, maar om het werk Gods in het leven van Zijn kinderen ons onder het oog te brengen. Zo vinden we in dit boek dus geen dorre opsomming van kerkelijke gebeurtenissen, maar de leiding Gods in het kerkelijk leven, waarbij het zieleleven van Gods kinderen zo nauw betrokken was, vinden we op een aantrekkelijke wijze voor ons vermeld.

Als de schrijver van dit boek er zich voor heeft willen inzetten om de belangrijkste feiten van het ontstaan en voortbestaan van deze gemeente te vermelden, is hij er als vanzelf toe gekomen om veel meer te vermelden dan hij voornemens was te doen. Geen onbelangrijke dingen zijn hem dan voor de aandacht gekomen. Ds. W.C. Lamain heeft in deze gemeente als jongen van negentien jaar op aandringen van een achtenswaardige ouderling zijn eerste preek gedaan. Hij heeft ons zelf eens verteld hoe hij had mogen geloven dat hij op die jonge leeftijd Gods Woord al zou mogen uitdragen.

De krachtadige bekering van Jan Verkamman onder oefenaar G.H. Kersten kunnen we in dit boek vermeld vinden. Verder is aandacht geschonken aan de leraars die de gemeente hebben gediend. De bijzonder lezenswaardige brief van ds. J. Vreugdenhil, die we onlangs in De Wachter Sions hebben opgenomen, had de schrijver van dit boek ook reeds hierin geplaatst. Zo blijft die brief ook in dit boek voor ons bewaard. Ook van de andere leraars die de gemeente hebben gediend kunnen we in dit boek bepaalde dingen lezen die ons wat te zeggen hebben.

Daar het dit jaar vijftig jaar geleden is, dat de schrijver van dit voorwoord door ds. J. Fraanje in de gemeente van Bruinisse als zijn eerste gemeente

bevestigd is in het ambt van herder en leraar, zag de kerkeraad graag dat bij die gelegenheid dit boek zou worden uitgegeven.

Er is ook in die vijftig jaar veel gebeurd, maar het heeft ons wel wat te zeggen gehad, als we mochten zien dat de gemeente toch is bewaard gebleven bij de leer die door ds. P. van Dijke daar is gebracht. Dit is er toch wel te meer een bewijs van geweest dat de stichting van deze gemeente door ds. Van Dijke een werk Gods geweest is. Onze eerste gemeente die we gediend hebben, is ons in deze vijftig jaren niet alleen trouw gebleven, maar heeft ook de leer niet los kunnen laten waarin ds. Van Dijke ze reeds is voorgegaan en waarin wij hem, door Gods genade hebben mogen navolgen.

Aan wat er tot aan onze komst tot de gemeente vooraf ging en wat er zoal is voorgevallen tijdens ons verblijf aldaar, is nogal ruimschoots aandacht geschonken, waar we wel wat van opgeschrikt zijn, maar wat toch ook niet mag vergeten worden, daar al wat de Heere gedaan heeft waardig is herdacht te worden.

Elf jaar hebben we deze gemeente mogen dienen en veel liefde hebben we van haar tot op de dag van heden ondervonden. Maar zo blijft onze eerste gemeente ons ook nog steeds na aan het hart liggen.

Ook hebben we er de watersnood meegemaakt en met de oude kerkeraadsliden, die we in dit boek leren kennen, een nauwe omgang gehad. En het waren niet alleen de ouderlingen uit Bruinisse, maar ook van de naburige gemeenten van Nieuwerkerk en Zierikzee, aan wie we ons nauw verbonden mochten weten. Zo is de schrijver er ook als vanzelf toe gekomen om van deze mensen een korte beschrijving te geven.

Ons voorwoord zou te lang worden als we zouden ingaan op al wat dit boek ons te lezen biedt. Men zal begrijpen dat bij ons de gedachten zich nu ook vermenigvuldigen. In de tijd dat we in Bruinisse waren, hebben we de oude mensen onder de leden van onze gemeente ook veel horen verhalen van wat we nu in dit boek beschreven vinden. We hebben de schrijver daar ook van op de hoogte gebracht. Al wat dit boek ons te lezen geeft, is zuiver historisch en boeit de aandacht van het begin tot het eind, waarom we de verwachting durven uitspreken dat dit boek niet alleen in Bruinisse, maar ook daarbuiten in geheel het land zijn weg zal vinden. Ook wel doordat de prijs van dit omvangrijke werk zo laag mogelijk is gehouden.

We kunnen dan ook niet anders dan onze waardering uitspreken voor alles wat de schrijver hierin heeft willen doen. Maar daar het duidelijk merkbaar is dat het werk dat hij hierin had te verrichten hem niet te zwaar viel, omdat al wat hem voorkwam hem zelf ook heeft aangesproken, is het boek ook te meer waardevol daardoor geworden.

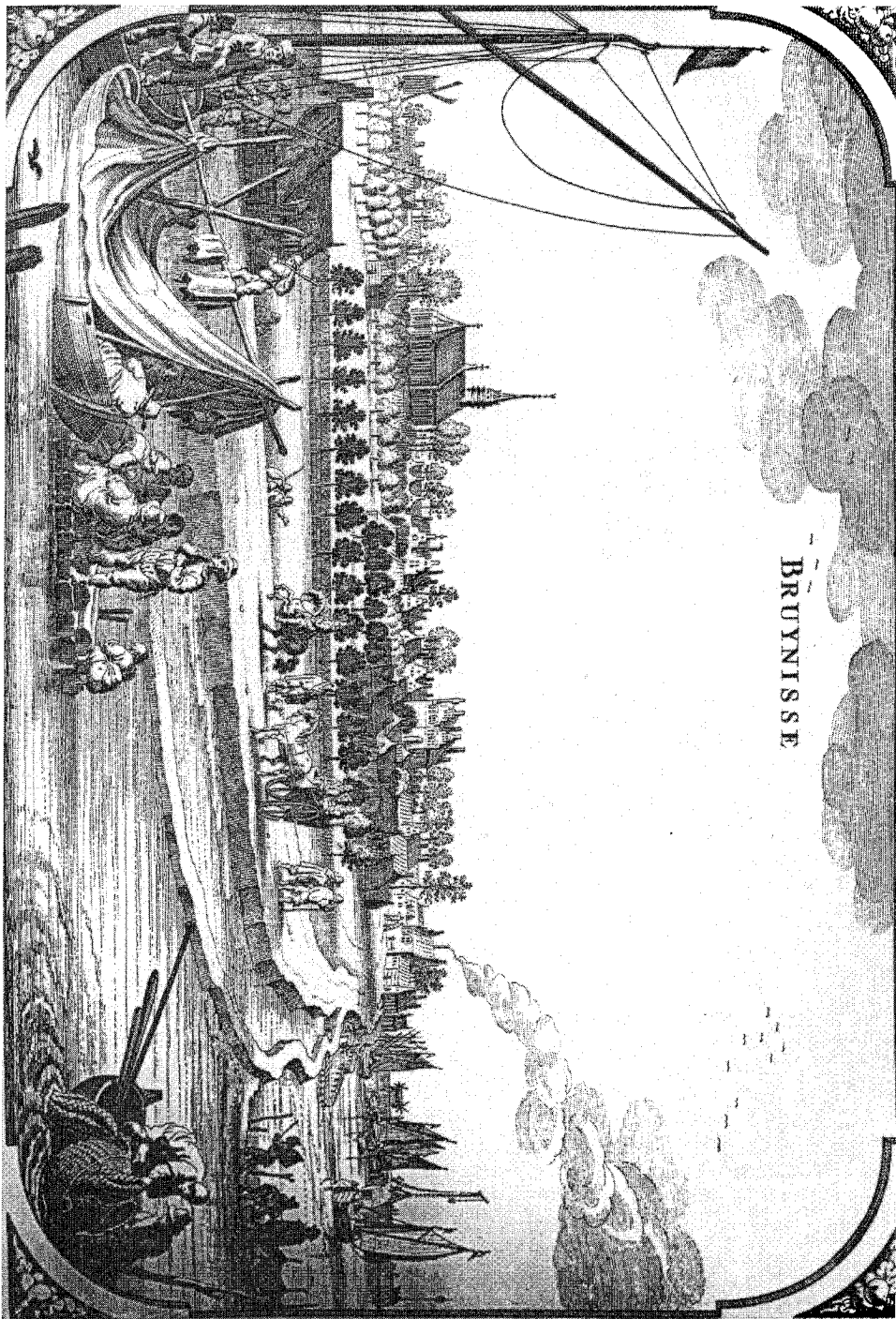
De Heere mocht het werk dat daarin door hem verricht is, ook nog ten zegen willen stellen. Dan zou de herdenking van wat de Heere in de gemeente van

Bruinisse heeft gedaan, ook nu nog een vruchtbare uitwerking mogen hebben onder het geslacht van hen, die de gebeden ook ongetwijfeld voor hun nageslacht hebben opgezonden.

We gaan de toekomst des Heeren tegemoet, waar de schrijver ons in het laatste hoofdstuk op gewezen heeft. Maar Gods trouw zal ook rusten op het late nageslacht tot de laatste van de door God gekenden zal zijn ingezameld.

Alblasserdam, september 1998

ds. F. Mallan

1 Uit het verleden van Bruinisse

"Gaat rondom Zion, en omringt haar; telt haar torens; Zet uw hart op hare vesting; beschouwt onderscheidenlijk hare paleizen, opdat gij het aan het navolgende geslacht vertelt.

Want deze God is onze God eeuwiglijk en altoos; Hij zal ons geleiden tot den dood toe" (Psalm 48 vers 13-15).

Bij het herdenken van het 150-jarig bestaan van de gemeente bevatten deze woorden alles wat achter ligt, maar ook alles voor de toekomst. Dus is het ook voor het volgende geslacht, van het hoogste belang te vertellen wat God gedaan heeft!

Toen de Reformatie meer naar buiten begon te treden, werd in een van de eerste uitgaven van de berijmde Psalmen het Symbolum-Apostolorum opgenomen. Nog steeds is dit in de Psalmberijming van Petrus Datheen te vinden. Het tweede vers van deze berijmde geloofsbelijdenis is een kernachtige omschrijving, over wat de kerk van alle tijden gelooft:

*Ik geloof in den Heil'gen Geest geprezen;
Dat er een christenkerk is en zal wezen,
Een verzaam'ling der gelovigen t' zame,
Een gemeenschap der heiligen bekwame,
Een vergeving van onze zonden al,
En dat dit vlees heerlijk verrijzen zal;
Een eeuwig leven, 't welk wij zullen erven;
Op dit geloof wil ik leven en sterven.*

Wordt dit nóg gezongen en is het nog praktijk in de oude vissersplaats? Het 150-jarig bestaan van een gemeente te herdenken is goed, maar er wordt in het bovengenoemde vers over het voortbestaan, over de vaste hoop en de verwachting van de kerk gesproken. Alleen met die hoop en verwachting is er maar toekomst voor de kerk des Heeren.

Gelukkig is het niet in handen van mensen, want: *"Mijn raad zal bestaan en Ik zal al Mijn welbehagen doen"* (Jesaja 46 vers 10b).

Die raad en dát welbehagen gaat dwars door de wil en de overleggingen van de mens, ja dwars door de zonde heen, naar het door God bepaalde doel.

Is er dáárom in Bruinisse nog een kerk, waar God op het hoogst verheerlijkt en de mens op het diepst vernederd wordt? Dit houdt heel wat in, maar het is wel de leer van vrije genade!

Uit schorren en slik ontstaan

Nadat in 1468 door Adriaan van Borsele opdracht gegeven was om een bedding aan te brengen rondom de schorren aan de noord-oostzijde van het eiland Duiveland, (los van Schouwen) werd er een begin gemaakt met de aanleg van het dorp Bruinisse. Tot in de vorige eeuw ook wel Oost-Duiveland genoemd.

Men begon met de Oudestraat, die vanaf de dijk eindigde in een halve cirkel rondom de kerk.

Van deze kerk, die wat later gebouwd werd, staat vermeld dat hij werd gebouwd 'ter eeren Gods, Sijne gebenedijder moedere de maget Sinte Marie ende den heyligen apostel Sinte Jacob de Mindere, die aldaer een patroon wesen sal'.

In 1518 werd als eerste priester aangesteld Cornelis Rynierszoon.²

Het was in het jaar 1530 dat het hele eiland overspoeld werd, door dijk-doorbraken met de St. Felixvloed.

Dit herhaalde zich met de bekende Allerheiligenvloed op 1 november 1570. In de loop der eeuwen kwam dit nog verschillende malen voor, tot 1 februari 1953. De inwoners hebben dus steeds met het water geworsteld.

De Reformatie

Intussen was de gezegende Reformatie in de 'lage landen aan de zee' doorgebroken, met, volgens W. á Brakel, een nieuw tijdperk: *"En de zevende engel heeft gebazuind, en er geschiedden grote stemmen in den hemel, zeggende: De koninkrijken der wereld zijn geworden onzes Heeren en van Zijn Christus, en Hij zal als Koning heersen in alle eeuwigheid"* (Openbaring 11 vers 15).

Heertlijk geloofd werde Zijn Name

Tot in der eeuwigheid;

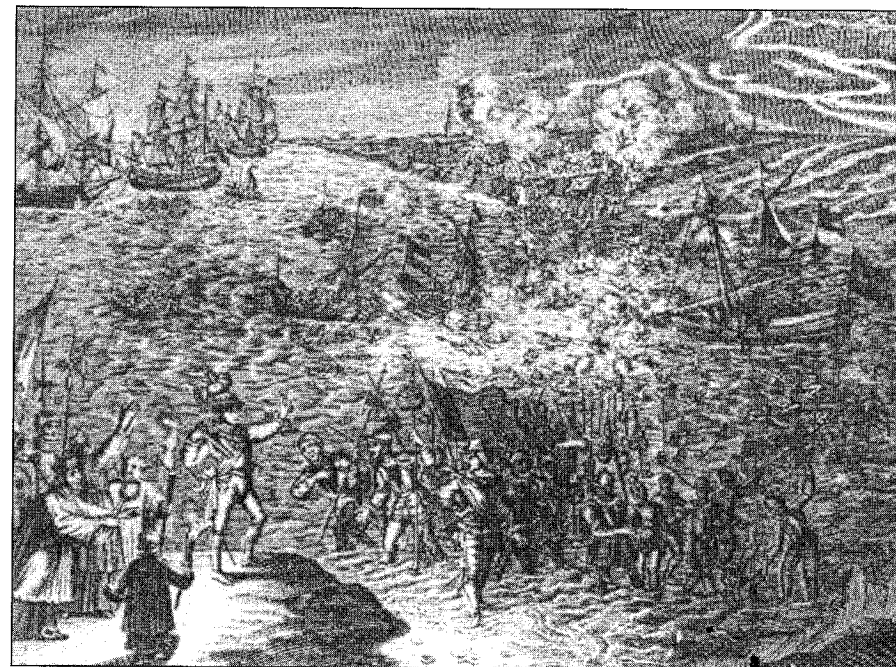
De landen moeten vol zijn 't zame

Van Zijne heerlijkheid.

Psalm 72 vers 11

Maar waar de Heere begint te werken, daar zit de duivel ook niet stil. Zowel inwendig als uitwendig zoekt hij te verscheuren en te verwoesten. Philips II werd hiervoor gebruikt, door zijn troepen deze richting uit te zenden, om de 'nye leer' uit te roeien.

Ook het dorp Bruinisse bleef niet verschoond van de komst van de Spanjaarden in die tijd, want in 1575 kwamen de Spaanse soldaten over een ondiepe zandplaat in Zijpe, ook naar het eiland Duiveland. Tijdens het beleg van Zierikzee, wat een half jaar duurde, roofden en moordden de onderbetaalde soldaten op het hele eiland. Na een verblijf van één jaar vertrok het leger van de Spanjaarden van het eiland Duiveland.

De Spanjaarden trekken door Zijpe naar Duiveland

Het was omstreeks 1590 dat de ruim honderd jaar oude kerk in handen van de hervormden kwam. Het kerkgebouw, waar de afgoderij van de Roomse kerk gepleegd was, werd eerst 'gezuiverd' van beelden en wandversieringen. Daarna werd er een begin gemaakt met de zuivere verkondiging van Gods Woord.

Er werden twee ouderlingen en twee diakenen aangesteld. Reeds de eerste maand werd de Heilige Doop en het Heilig Avondmaal bediend.

Predikanten in Bruinisse

De eerste predikant was Remeeus Monier. Hij was geboren in de Zuidelijke-Nederlanden en kwam vanuit Nieuwdorp naar Bruinisse. Hij was schijnbaar een man die niet zo veel studeerde, want hij werd wel eens vermaand om bij zijn onderwerp te blijven.

De kerkenraad voerde gelijk een strenge tucht in, omdat de bevolking niet alleen een los leven leidde, maar ook de 'Paapse' overblijfselen diep in de harten geworteld waren.

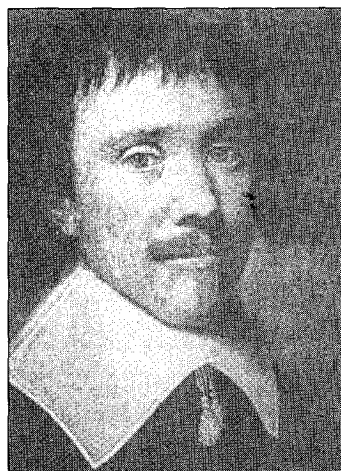
Dit kwam ook uit na een doopdienst, toen de moeder zei:

"Al dat ik niet volbrengen kan,
beveel ik God en den Heiligen Sint Jan."

Na het overlijden van de eerste predikant, in 1605, kwam het daarop volgende jaar eveneens uit Vlaanderen Jacob Baelde. Hij overleed reeds in 1616 en werd opgevolgd door Benjamin Rijswijck (1617-1624).

Daarna dienden de Hervormde Kerk tot 1870:

Johannes van Heyst	1625-1630
Pieter Maartense de Savere	1631-1637
Petrus Gribbius	1638-1642
Johannes Michaelides Haarlynck	1642-1646
Laurentius Piscator	1647-1653
Henricus Warendorp	1653-1675
Jacob de Graaf	1676-1680
Vincent Bolle	1681-1689
Isaäcus de Mey	1689-1692
Hieronymus Verdieren	1692-1717
Jacob Stevels	1718-1757
Gerardus Sevenhuyzen	1758-1803
Jacob Wanrooij	1803-1825
Dirk Johannes Dionysius de Vos	1826-1870 ⁴

Anthony de Jonge

*Elisabeth de Jonge-
van Hertsbeke*

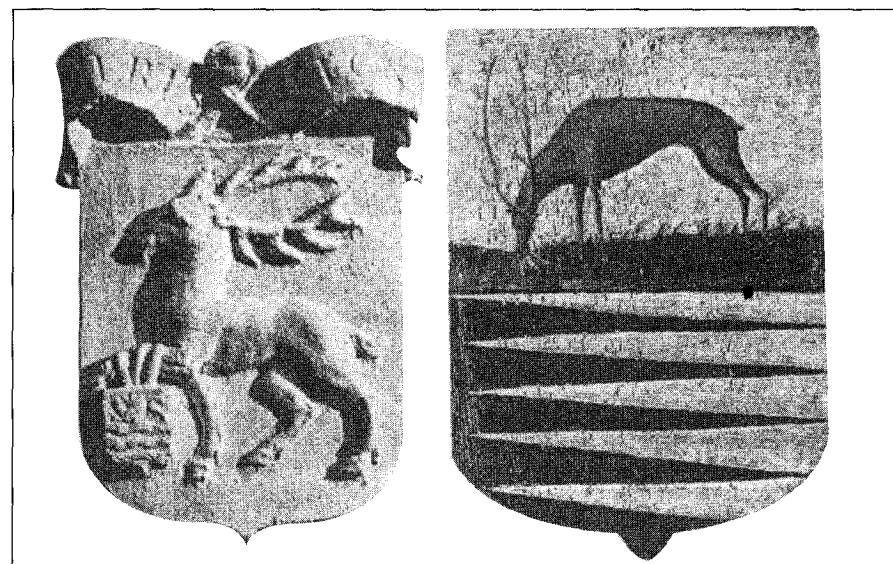
Terug naar de zeventiende eeuw

Vanaf 1611 was de Ambachtsheer van Bruinisse, Joncker Jan van Hertsbeke. Door hem werd het dorp met de kerk weer herbouwd van de gevolgen van de Spaanse bezetters.

Tien jaar later werd de Stoofpolder ingedijkt, wat landwinst opleverde.

Van 1641 tot 1653 was Elisabeth, de dochter van Joncker Jan ambachtsvrouwe van Bruinisse. Zij was getrouwd met Johan de Jonge. Hun zoon, Mr. Anthony de Jonge was ambachtsheer van 1653 tot 1669. Hij was in die tijd een van de knapste rechtsgeleerden uit Zeeland en had veel belangrijke functies, zoals griffier van de Rekenkamer van Zeeland, pensionaris van Zeelands hoofdstad Middelburg. Ook was hij afgevaardigde van de Staten van Zeeland naar de Staten-Generaal te Den Haag.

Maar vooral voor Bruinisse bleef hij een man die de belangen van het dorp behartigde.²

Wapen van Bruinisse, toen en nu.

De meekrap

In de nieuwste polder werd later een meestof gebouwd, waar de verbouwde meekrapplanten verwerkt werden. Hiervan komt de naam Stoofpolder. Toen er veel van de Franse hugenoten (Refuqiés) in 1572 na de 'bloedbrui-loff' en in 1685 na de herroeping van het Edict van Nantes, zich in Zeeland vestigden, verrezen er meestoven op de verschillende eilanden. Deze cultuur werd door de vluchtelingen vanuit hun land meegebracht.

Met de vlucht van 1685 kwamen de hugenoten ook naar Duiveland, vooral naar Zierikzee en Bruinisse. Sommige namen herinneren daar nog aan.¹

De meekrap is een plant waarvan de waarde in de wortel zit. De z.g. rubia-tinctorum (rode-verfplant).

Nadat er drie zomers over de plant waren gegaan, werd ze in het drooghuis

opgeslagen. Daarna werd ze gezuiverd en gedorsen om, na nog één keer drogen, in het 'stamphuis' bewerkt te worden. De gestampte meekrap werd in balen verpakt en klaargemaakt om als grondstof voor het kleuren van een bepaald produkt te dienen.²⁷

Meer dan tweehonderd jaar was deze cultuur op het eiland voor veel mensen een bron van inkomsten.

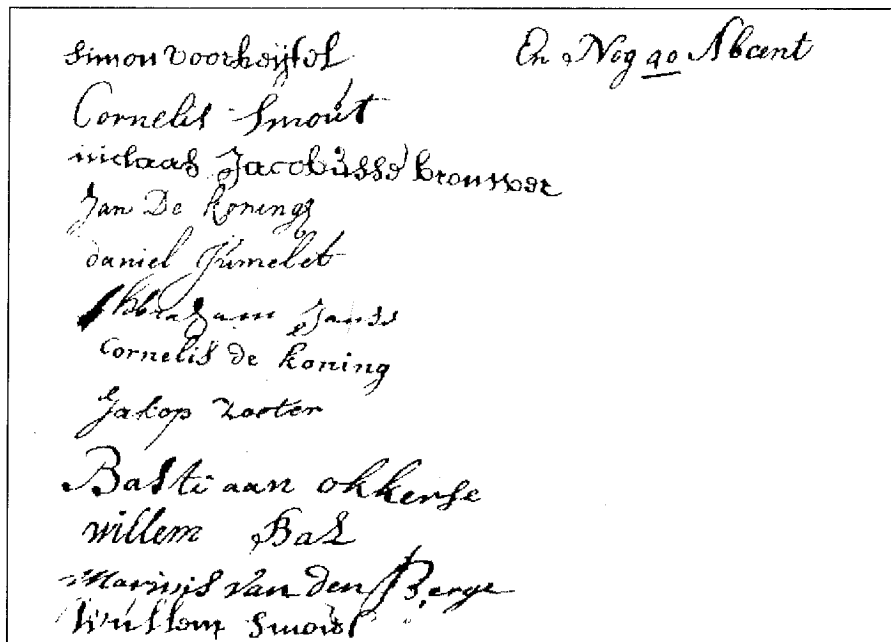
Visserij en mosselen

Omdat Bruinisse bijna rondom in het water lag, was de visserij de belangrijkste bron van inkomsten, wat het dorp welvarend maakte. Er was een bepaling gemaakt dat de wateren voor de ingezetenen waren en de vis niet naar Brabant of Vlaanderen zou gaan, of het moest in Bruinisse gekocht worden.

De vissers van de omliggende eilanden trokken zich van deze bepalingen niets aan, wat soms wel gevechten op de vissersboten tot gevolg had. Er werd zelfs op elkaar geschoten vanaf de schuiten.

In 1751 werd door de plaatselijke vissers een brief gezonden aan de Prins Willem IV van Oranje, waarin hulp gevraagd werd tegen de ongeregelde die plaats vonden.¹

Vanaf deze tijd ging men ook over tot het aanleggen van mosselbanken, wat

Handtekeningen van de vissers

daarna voor Bruinisse ook een belangrijke bron van inkomsten geworden is. Vooral met Antwerpen werden er goede zaken gedaan. Via de Schelde voeren de mosselscheepjes naar deze centrale havenstad, waar de mossels via de 'mosselmeiden' werden verhandeld. Deze handel heeft wel twee eeuwen geduurd. In heel Vlaanderen stonden de mossels uit Bruinisse bekend, zelfs tot in Brussel waren er klanten.

Johannes de Waal was in de volgende eeuw pachter van de Oude Tongse Bank, wat de allerbeste mosselkweekgrond was in de omgeving. Zijn zonen, maar ook de overige familie van 'De Waalen' leefden van de mosselcultuur. In de volgende hoofdstukken wordt nader over hen geschreven, want ook in kerkelijk Bruinisse namen ze een belangrijke plaats in.⁵³

Deze steen liet Anth. de Jonge in 1658 aanbrengen. Later is hij opnieuw aangebracht

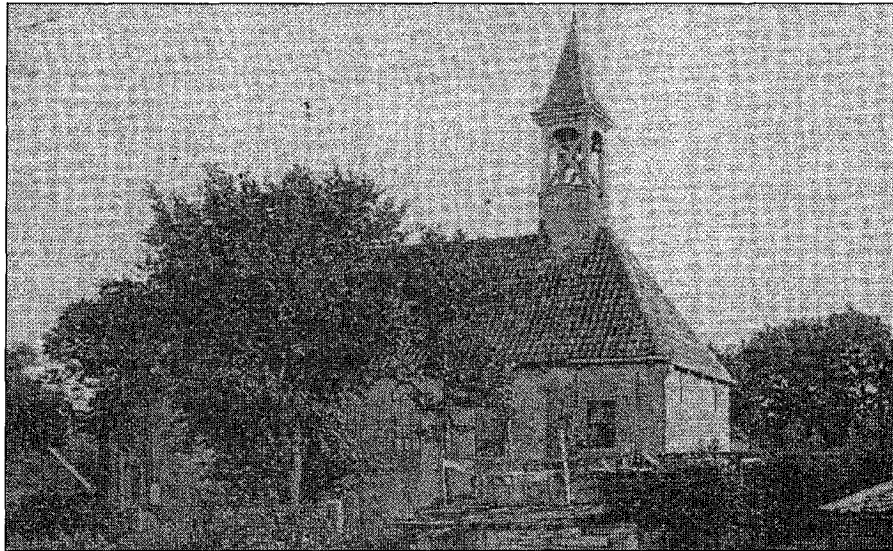
2 Groei en afbraak

Bruinisse was intussen uitgegroeid tot een welvarend dorp met zevenhonderd inwoners. Maar alle inwoners hadden niet dezelfde mening. Dit kwam uit in het maatschappelijk, maar ook in het godsdienstig leven. Helaas zijn er over het dorp weinig gegevens nagelaten van het kerkelijk leven in de eerste eeuwen na de Reformatie.

Zoals in veel plaatsen en streken van het land kwam ook hier openbaar dat de z.g. 'verlichting' in de loop van de achttiende eeuw, weinig werkelijk licht verspreid heeft. De strijd tussen de Patriotten en de Prinsgezinden verdeelde het volk.

Hier voor waren de inwoners van Bruinisse in 1747, met meer eiland-bewoners, naar Zierikzee opgetrokken en hadden afzetting van de regenten geëist, omdat de bevolking zich beslist niet langer aan de bepalingen van de regenten wilde onderwerpen. Ook eiste men, zoals in andere delen van het land, herstelling van de Prins van Oranje.¹

Eerst werd er aan hun eisen voldaan, maar dertig jaar later rommelde het weer in het vissersdorp. Het was niet alleen daar, maar in heel West-Europa. Al jaren keek en luisterde men te veel naar Frankrijk, naar al de omwentelingen die daar plaats grepen.

Het oude kerkje van Sir-Jansland, tijdens de watersnoodramp van 1953 geheel verwoest

Roerige jaren

In 1773 was het een roerig jaar in Bruinisse. De psalmen volgens de berijming van Petrus Datheen werden afgeschaft, maar daar is niets bijzonders van te melden uit de kerkenraadsnotulen. Wel wordt uitvoerig geschreven over een voorval tijdens een begrafenis in het naburige Sir-Jansland.

Een gemeentelid met de naam Marinus van den Berge was daar ook aanwezig. Er werd gesproken over de beroepen kandidaat; aan wie gevraagd was 'van welke studie hij was'. De kandidaat antwoordde: "Mijn vader is een Lampiaan, maar ik ben een Coccejaan. De schoolmeester had toen gezegd, dat het er niet op aan kwam, als hij de weg naar de hemel maar bewandelde." Dit ontlokte Marinus van den Berge de opmerking: "Er is geen Coccejaan die de weg naar den hemel kent."

De kerkenraad nam dit hoog op, want op verschillende vergaderingen werd er over gesproken. Het bewuste lid moest zich uiteindelijk verantwoorden, maar Van den Berge ontkende, want hij zei dit gezegd te hebben van een onbekeerd mens.⁵⁶

Ds. G. Sevenhuyzen was hier toen vijftien jaar predikant.

Mosseloproer

In 1773 was ook in Bruinisse het bekende 'mosseloproer'.

De vissers stonden bekend als een ruw volk. Dit bracht de wijze waarop ze hun beroep uitoefenden mee en ze moesten hun belangen met hand en tand verdedigen.

Wel twintig handelaars in mosselen gingen naar de 'ambachtsvrouw' en eisten onmiddellijk vrijstelling van al de bepalingen. Vrijheid in het vangen van hún mosselen, niet om beurt leveren aan de Antwerpse opkopers en dan bovendien nog betalen aan havenmeester Johannes de Waal, dat waren ze zat! De ambachtsvrouw, Maria Magdalena Stavenisse verwees de mosselvisser naar de Staten van Zeeland.

Niet tevreden met dit antwoord gingen de mosselschippers naar de baljuw, waar ze de deur dreigden open te rammen. De baljuw deed noodgedwongen open en vernam van woordvoerder Bastiaan Ockerse wat hun wensen waren. In het nauw gedreven door de ongeduldige schippers, voldeed hij na enkele dagen aan hun eisen en verscheurde de geldende bepalingen.

Maar de Staten van Zeeland waren niet te spreken over deze handelswijze en gaven de baljuw vrijheid om aan de in Zierikzee gelegeerde soldaten hulp te vragen.

De rust keerde voorlopig niet terug in het vissersdorp. In 1787 werd er in en rondom het dorp zelfs geplunderd. Ook was men niet tevreden over de regenten die vanuit Zierikzee de zaken regelden.

Er werden afgevaardigden naar Zierikzee gestuurd, waar gesproken werd over de plunderingen die plaats vonden, maar ook werd aangeraden om dezelfde weg als Vlissingen te gaan, waar de bevolking weer om Oranje geroepen had.

Het werd uiteindelijk zo rumoerig in Bruinisse, dat er besloten werd een bataljon soldaten te sturen, die ingekwartierd zouden worden om de orde te handhaven. Dat is niet uitgevoerd, maar in december van dit jaar kwamen er afgevaardigden van Prins Willem V naar Zierikzee om over maatregelen te spreken.

Dat deed het vuur onder vele burgers nog meer oplaaien. Bastiaan Ockerse werd weer voorman en allerlei ongeregelheden bleven aanhouden. De regenten hielden voet bij stuk.^{1,2}

In deze jaren maakte Bruinisse zich rijp om straks als een van de eerste gemeenten de 'vrijheidsboom' te planten.

De Fransen komen

Het rumoer van de Franse revolutie begon intussen steeds dreigender te worden.

In 1795 trokken de Fransen juichend onze grenzen over en het einde van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was gekomen. Prins Willem V vluchtte met zijn gezin naar Londen.

En helaas, de 'vrijheid, gelijkheid en broederschap' sprak ook het oproerige deel van de bevolking van Bruinisse wel aan.

26 februari 1795

Hoe de vrijheidsboom geplant werd, werd als volgt omschreven:

"De menigte voor het dorps huis te samengekoomen zijnde, wierden door den burger Adriaan van der Weel aangesproken over het oogmerk en einde waartoe dit geschieden moest. Waarop de burgerij zich verdeelden in twee partijen, waarvan de eene ging om den gekozen boom uit te doen, en de andere partije, de put te midden op de straat, voor het Plaatsse huis, daar hij geplaatst moest worden, maakte. Waarop elk zich beijverde om er ook aan te helpen.

Om de middag kwam de boom aangereden op het dorp. Onder een groot gejuich en bij de put waar hij staan moest van de wagen afgedaan zijnde, werd dezelve na den eten gereed gemaakt en om half drie onder het geluy der klokken geplant. Dit zoodra niet gedaan zijnde of er werden door de Burgers twee personen, namelijk Jacob Kik en Jan van Zorgen na den Predicant en den Bailliuw de Graaff gezonden, om hem uit naam der burgers te verzoeken onder de Boom der Vrijheid te koomen, terwijl rondom dezelve door de gehele burgerij een kring was geformeerd. Dezelve komen-

de deed den Burger A. van der Weel, het eerste uit naam der Burgrij een aanspraak aan den bailliuw en enige vrage, welke zoals de antwoorden van den bailliuw tevoren in schrift waren gesteld en door het geven van de hand aan de broederschap wierd bevestigd.

Hierop werd Dominee verzocht, een toepasselijke aanspraak op deze omstandigheid te doen en deeze Boom als eerste beginsel van onze vrijheid en vereniging Gods toe te weijen.

Hierna werd de schoolmeester verzocht de gehele 126e psalm voor te lezen en te zingen met de burgers, begeleid door twee hoboïsten. Een driemaal herhaald hoera deed de Lucht weergalmen" ²

De gevolgen

Het raakt hoog tijd om de weergave van dit verslag af te breken, het is niet tot stichting, maar het laat wel zien hoever alles ook in Bruinisse toen al weg was. Spoedig werd men gewaar dat de vermeende vrijheid veel verplichtingen en lasten meebracht. De Fransen werden overal ingekwartierd en men moest niet alleen opgave doen van alle inkomsten en opbrengsten, maar op allerlei manieren moesten de Franse troepen ook onderhouden worden. Ze kwamen toch voor het welzijn van het volk?

Er kwam een afkeer tegen al de vergaderingen die gehouden moesten worden en tegen het afleggen van vele beloften en eden. Vooral ook de verklaring: Tegen het stadhouderschap.

Op een van die vergaderingen barstte Willem Voorbeijtel uit: "Ik ben vóór een stadhouder, ik wenste dat er een was!"

Dit alles leverde de baljuw de grootste moeite op om hen uit handen van de justitie te houden.

Mogelijk was er toen ook nog een enkeling die met droefheid vervuld was tijdens deze gebeurtenissen. Die nog wist van de bedreigingen en voorzeggingen van Gods getrouwe knechten, die nu vervuld werden.

Hoewel ook in Zeeland de boetbazuin vanaf de preekstoel het laatste kwart van de achttiende eeuw haast niet meer geblazen werd, waren de geschriften hierover nog wél bekend.

Ds. Th. van der Groe was één van de laatsten geweest die getrouw gewaarschuwd had tegen het naderend oordeel, waar de inwoners van Nederland zich rijp voor maakten. Ook zijn voorzegging over de invoering van de 'nieuwe psalmen' in de biddagpreek van 1773 werd steeds meer bevestigd:

"Over de invoering der nieuwe en de afschaffing der oude psalmen zal ik, ellendig oud man, niets zeggen. Alleen dit wil ik zeggen dat, hoewel de nieuwe lichter van toon zijn en in sierlijker vorm en hoogdravender van stijl zijn opgesteld dan de oude, God evenwel de oude psalmen de eer heeft aange-

daan, dat ze in de vuurvlammen der vervolging zijn beproefd en door het bloed der martelaren zijn rood geverfd en dat de Heere ze wederom de eer zal aandoen, dat zij, wanneer de kerkgezangen in Nederland zullen huilen, niet meer tot de gezangen des tempels zullen behooren." 15

Letterlijk werd deze profetie vervuld. Kort na zijn sterven begonnen de burgertwisten en daarna de Franse overheersing.

In die tijd werden de nieuwe psalmen inderdaad treur-psalmen.

Afkeer van de Fransen

Vanaf 1810 lijfde Napoleon het gehele land bij Frankrijk in. Ook uit Bruinisse werden er jonge mannen naar Rusland gezonden om

voor Napoleon te strijden. De afkeer tegen de Fransen werd op het eiland steeds groter. Er ontstond met Engeland een 'stille handel' op de zee, waarbij tevens de Engelsen op de hoogte werden gebracht waar de Fransen gelegerd waren, om op een gelegen tijd de Fransen te verdrijven.

Vooraf Jacob Ockerse en Wolfert Jumelet brachten veel boodschappen over van de toenmalige burgemeester C. van de Stolpe.

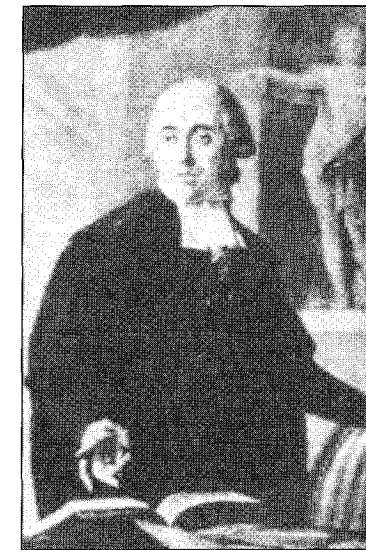
Op een afgesproken tijd voeren de Engelse schepen Zierikzee binnen. Er was afgesproken dat de eilandbewoners de bevrijders direkt zouden bijspringen. Zover kwam het niet, want de Fransen gaven zich gewillig over. Het hele eiland was ineens vrij!

Er moest toen weer hard gewerkt worden om de armoede, die binnengesloopen was door alle lasten, het hoofd te bieden. Ook kinderen werden daarom aan het werk gezet.

In de twintiger jaren van de negentiende eeuw lag het sterftcijfer van kleine kinderen heel hoog, ook mede omdat de voorzieningen in de gebrekkige woningen bijzonder slecht waren.

De tijden waren zorgelijk, hoewel er hier en daar nog iemand was die op de 'tekenen der tijden' opmerkzaam was.

Het was Mr. W. Bilderdijk die zich aan de rand van het graf voelende, tot een ontboezeming kwam over Hollands rampen, maar eindigde met een krachtige voorspelling van een nog zegenrijke toekomst. De laatste strofen uit het gedicht getuigen van een meesterlijke dichtkunst:

Willem Bilderdijk
(1756-1831)

*Ach de dagen
Onzer plagen
Lieve broeders, gaan voorby!
Uit dit duister
Rijst de luister
Van een nieuwe heerschappy.*

*Opgaan blinken
En verzinken
Is het lot van ieder dag:
En wy allen
Moeten vallen,
Wie zijn licht bestralen mag.*

*Ja zy zullen
Zich vervullen,
Deze tyden van geluk!
Dees ellenden Holland
Gaan volenden
En verpletterd wordt het juk!*

*Wat verschijne,
Wat verdwijne,
't Hangt niet aan een los geval
In 't voorleden
Ligt het heden,
In het nu wat worden zal.*

*Of de kronen
Luister toonen,
Volken, staten, bloeiend staan
Langer stonde
Duurt hun ronde,
Maar hun avond spoedt er aan!*

*Holland groeit weêr!
Holland bloeit weêr!
Hollands naam is nu hersteld!
uit zijn stof verzezen
Zal opnieuw ons Holland wezen,
Stervend heb ik 't u gemeld!*

3 Waar Gij de kudde legert op de middag

De kerk des Heeren is aan veel verandering onderhevig. Om in visserstermen te spreken, het is eb of vloed. Zo is het ook in het persoonlijk leven van Gods kerk. Voor de bruid in het Hooglied was er maar één begeerte, om te mogen zijn waar haar Liefste was.

Deze begeerte riep ze uit in Hooglied 1 vers 7: "*Zeg mij aan, Gij, Dien mijn ziel liefheeft, waar Gij weidt, waar Gij de kudde legert in den middag;*"

Het 'legeren van de kudde op de middag' is de tijd wanneer de zon op het heetst schijnt en alles wat onder de verzengende stralen van die 'hete middagzon' is, lijkt te verteren. Juist dán heeft de kerk grote lust in Zijn schaduw. Wanneer ze in de hitte van de verdrukking mag zien, dat ze te doen heeft met de Verbondsgod, Die Zelf voor Zijn kerk instaat, dan zingt ze daarvan in Psalm 68 vers 8:

*"Gods berg, die is zeer wonderbaar,
Gelijk Basan den berg voorwaar
Staat hij hoog onbezweken.
Wat is 't, dat gij bergen rebel
Met al uwe steenrotsen fel,
Gods berg zoekt te versteeken?
God heeft dezen berg breed en wijd
Verkoren tot Zijn woonst' altijd,
Naar Zijn goedheid geprezen;
Waar Hij eeuwig van nu voortaan
Zal wonen zonder te vergaan;
Dit zal Zijn ruste wezen."*

Zoals reeds gemeld is, hebben ds. Th. van der Groe en anderen de oordelen Gods zien aankomen, maar er ook altijd op gewezen dat in een weg van boetevaardigheid, de Heere tot Zijn erfdeel ook terugkeert.

Wel is het bekend dat op veel plaatsen in het vaderland en daarbuiten, waar de kerk gebloeid heeft, nu niets meer overgebleven is. Daarom is het een wonder dat de Heere, in het voorbijgaan van andere volken en plaatsen, in Nederland na de Franse overheersing weer met ontferming teruggekeerd is. Hoewel er nu intussen geconstateerd moet worden dat in een meerderheid van de provincies het werk des Heeren haast niet meer gezien of gehoord wordt.

Scheiding kerk en staat

In 1795 is 'de gouden keten' van kerk en staat verbroken en daarna zette het verderf in de kerk zich nog verder door.

Allerlei veranderingen werden ingevoerd want het oordeel van een 'geest des diepen slaaps' lag op het volk en op de kerk. Het verbond met de vaders gemaakt, lag (en ligt nóg) verbroken en daarom rustte het oordeel op de kerk.

Ook met de Afscheiding van 1834 is dat niet afgewend. Het leek erop dat er in die tijd een wederkeren tot de God der vaders zou komen, omdat de Heere met Zijn Geest op veel plaatsen weer begon te werken.

Maar hoewel het werk der bekering wel voortgang had, was er toch veel verwarring in kerk en staat. "*Om dit alles keert zich Zijn toorn niet af, maar Zijn hand is nog uitgestrekt.*" (Jesaja 5 vers 25b).

Het verval heeft zich daarna voortgezet, zeker in de twintigste eeuw.

De Afscheiding

Omdat er al veel over de Afscheiding geschreven is, kan er volstaan worden met enkele zaken aan te stippen.

Het eerste kwart van de vorige eeuw kenmerkte zich in het verlopochen van de Drie Formulieren van Enigheid, die al eeuwen als een ringmuur om de kerk waren opgetrokken, om te dienen tot bescherming van de geestelijke vijanden. Vijanden van buiten, maar ook van binnenuit, die beiden verwoestend werkten.

Men zocht in die tijd alleen maar rust in de kerk. Hoewel er wel gelijktijdig naar willekeur gehandeld werd door het invoeren van de gezangen in 1806 en later door het invoeren van Regelementen van het Nederlandse Hervormd Kerkgenootschap in 1816. De hele kerkelijke organisatie kwam toen onder supervisie van koning Willem I te staan. Hij nam het beheer van de kerkelijke goederen in eigen hand en ging in 1820 over tot het benoemen van kerkvoogden en notabelen.

Op enkele uitzonderingen na was er in de meeste gemeenten alleen nog deugd en plicht overgebleven en was de kerk verder met 'een geest des diepen slaaps' bezet.

De wind blaast waarheen hij wil

In de twintiger jaren werd het merkbaar dat de Geest des Heeren in verschillende, vooral jonge mensen begon te werken. Dit was niet alleen in het zuiden en westen, maar ook in andere delen van het land.

Er kwamen steeds meer mensen bij elkaar in een 'gezelschap', waar de oudvaders gelezen werden. De kenmerken van de ware kerk werden immers in veel plaatsen niet meer gevonden.

Hendrik de Cock

Zo woonde in Ulrum een jonge predikant, Hendrik de Cock, die wel een uitwendige ijver had, maar het wezen van de zaak miste. Toch werd te Ulrum nog een volk gevonden, waar de jonge predikant zélf onderwijs van kreeg. Op een lidmaten-catechisatie werd door een lid uit zijn gemeente, Klaas Pieters Kuipenga, gezegd: "Indien ik nog maar één zucht tot mijn zaligheid moest toebrengen, voor eeuwig was ik verloren." Dit sloeg bij de leraar in, want zijn godsdienst was eigenlijk niet anders, dan zelf álles te doen.

Dit had tot gevolg dat zijn prediking en leven anders werd, wat echter veel vijandschap verwekte. Ook toen er steeds meer mensen uit de omgeving bij ds. De Cock naar de kerk kwamen.

Tenslotte werden de verhoudingen zo gespannen dat dit resulteerde in het afzetten van de predikant.

Het was toen 1833 en in een korte tijd werd steeds meer ingezien hoever de kerk weg was en er werden middelen en wegen gezocht tot herstel, maar ook tot afscheiding.

Nadat De Cock afgezet was, volgden er meerderen. Op verschillende plaatsen werden jonge leraars afgezet, anderen hebben zich afgescheiden.

Er kwamen nieuwe gemeenten en op andere plaatsen werden de bestaande gezelschappen omgezet in een gemeente. Vooral het eerste jaar verkreeg de afscheidingsgedachte een grote opgang.

In het stadje Tholen, niet ver van Bruinisse verwijderd, omschreef Adriaan Bergers de situatie als volgt: "In die dagen was het zo, dat het volk des Heeren zag dat de kerk zo ellendig verdorven was, dat het fundament waar onze vaders zo veel belang in gesteld hadden weggenomen was. Ze hadden daar zelfs hun goed en bloed voor opgeofferd, opdat het nageslacht in dezelfde voorrechten mocht delen.

De Heere was om rechtvaardige redenen met Zijn Geest en genade geweken en de geest van de anti-christ was daarvoor in de plaats gekomen. Gods volk werd nu gedrongen, om des Heeren wil en om hun innerlijk leven, die plaatsen te verlaten waar ze vroeger vergaderden, omdat het zielenvoedsel daar niet meer gevonden werd".²⁷

Niet algemeen

Maar niet iedereen kon zich met een afscheiding verenigen, hoewel men zich in de vaderlandse kerk ook niet meer zo thuis gevoelde.

In de hogere kringen van het volk, was men ook al overgegaan tot het stichten van elkaar, door middel van samenkomsten te beleggen, buiten de vaderlandse kerk.

De reeds langer bestaande Réveil-kring, of de z.g. School van Bilderdijk had nog al wat bedenkingen tegen de Afscheiding. Vooral toen de geschillen aan het licht kwamen onder de afgescheidenen tijdens de synode van 1838 en na het overlijden van Mr. van Hall, die wél voor de Afscheiding gekozen had, kon men in deze kring niet meer aan afscheiding denken.

Ook Dr. H.F. Kohlbrugge zag er geen toekomst in. Op verzoek van de classis werd ds. A. Brummelkamp opgedragen contact met Kohlbrugge op te nemen met het verzoek zich met de afgescheidenen te verenigen. Kohlbrugge wees dit verzoek af in een brief van 15 juli 1838.

Nadat hij eerst afrekende met de partijen, die zich tegen Gods volk en knechten gesteld hadden, kregen ook de afgescheidenen een beurt: "Want in de wijze waarop de Afgescheiden Gemeente hare erkenning bekomen hebben of dezelve zoeken, hebben ze zich tot een secte gemaakt, (...) den Hoeksteen verworpen hebbende."¹⁴

Uit brieven die hij later schreef, blijkt dat hij wel meer begrip kreeg voor vrienden die hij altijd onder de afgescheidenen gehad heeft, want hij zag Gods werk daar en zag ook dat sommigen onbewust waren meegegaan.

Het werk des Heeren in de Afscheiding is niet uit te wissen!

Geen eendracht

Spoedig bleek dat er onder de afgescheidenen twee richtingen waren. Op de synode van 1838 kwam dit al aan het licht. De nieuwe kerkorde en de verbondsleer werd een struikelblok.

Er openbaarden zich fundamentele verschillen. Ook door de z.g. vrijheidsaanvraag werd de breuk meer en meer zichtbaar.

Zo ontstonden naast de Christelijke Afgescheiden Gemeenten ook de Gereformeerde Gemeenten onder 't Kruis. De laatst genoemden werden later Kruisgemeenten genoemd. Ook de pogingen om contact te zoeken, van de Christelijke Afgescheiden Gemeenten met L.G.C. Ledeboer liepen op niets uit. In Zeeland vond de prediking van Ledeboer weerklank; op Schouwen-Duiveland zou hij later regelmatig voorgaan.

De 'maarschalk' van Zeeland

Het was ds. H.J. Budding die aan de wieg stond van de Afscheiding in Zeeland. Hij legde op 1 april 1836 zijn bediening als Hervormd predikant te Biggekerke op Walcheren neer. Hij reisde naar Holland en Utrecht waar hij voorging voor afgescheiden groepen.

Op zondag 31 juli preekte hij weer te Biggekerke, in een schuur, waar op 7 augustus een nieuwe gemeente geïnstitueerd werd. Vanaf die dag zong men ook weer de Psalmen van Petrus Datheen.

Ds. H.J. Budding

DE PSALMEN
DAVIDS,
ENDE ANDER LOFSAN-
GHEN, WT DEN FRANCOY-
SEHEN DICHTEN IN NE-
DERLANDSchen ouerghesett,
DOER
PETRUM DATHENVM.

Mergaeders den Christelicken Ca-
techismo, Ceremonien ende
Ghebeden.

IACOB. 5. 7. 13.
*Is iemand in lyden onder v? Die bidde. Is
iemand goets moeds? Die singhe Psalmen.*

HEYDELBERGH
M. D. LXVI.

Na 23 november werden zijn twee ouderlingen tien weken in de gevangenis te Middelburg gezet, omdat ze weigerden de boetes te betalen die opgelegd waren, tegen de onwettige samenkomsten (Job Wisse en Pieter Wijnand). Voor Wisse was dit te veel in het koude hol en hij is op 25 september 1837 op 66-jarige leeftijd overleden.

Op 8 februari 1837 werd Budding door al de Zeeuwse gemeenten beroepen, welk beroep hij aannam. Hij had het jaar daarvoor, zich reeds in Middelburg gevestigd. Daar was op 2 september 1836 een gemeente geïnstitueerd; op die dag werd de reeds eerder gekozen kerkenraad bevestigd.

Vanuit Middelburg reisde hij Zeeland door en preekte in kerken, huizen en dikwijls in de open lucht, eerst voor kleine groepjes, maar weldra ook voor grote scharen volk.^{5.11}

Ook op het eiland Tholen

Op de naburige eilanden was ook een begeerte ontstaan naar de rechte prediking van Gods Woord. Veel jongeren, maar ook ouderen werden onder de prediking van ds. Budding krachtadig bekeerd.

Te Poortvliet, bij het stadje Tholen werd ds. Budding ook wel eens uitgenodigd.

Uit Tholen kwamen er dan ook mensen luisteren, maar niet allen kwamen met hetzelfde doel.

Simon de Korte

Het was op een zomerdag in 1836. De intussen 16-jarige Simon de Korte hoorde ook dat ds. Budding te Poortvliet in de open lucht zou preken.

Hij was met het ouder worden tot verdriet van zijn moeder steeds ongehoorzamer geworden. Simon sprak met zijn vrienden af om daar ook eens heen te gaan, maar dan met de bedoeling om de dominee te gaan bespotten.

Op de bewuste zondag gingen ze ook naar Poortvliet. Hoewel ze al vroeg op weg waren, was toch de samenkomst al begonnen. Ze zagen de dominee op een boerenwagen staan en de mensen daar omheen. Ds. Budding was nog niet met de preek begonnen, maar stond te bidden.

Vol met spotlust liep Simon naar de boerenwagen. De eerste woorden van het gebed wat hij van de predikant hoorde, waren uit Jesaja 29 vers 20: "... en dat het met den bespotter uit zal zijn." Toen deze woorden uitgesproken werden, troffen ze als een pijl in Simons hart en hij stond als verlamd het overige van het gebed en de preek aan te horen.

Verslagen van hart ging hij naar huis en in zijn levensopenbaring kwam uit dat de Heere een goed werk in hem begonnen was.

Zijn moeder was Esther Flikweert, weduwe van Marinus de Korte. Ze was met twee jongens overgebleven, Frans en Simon.

Na zijn huwelijk is Simon ook lid geworden van de afgescheiden gemeente te Tholen.

In zijn ouderdom is hij in de zonde gevallen, maar door diepe wegen is hij er uit verlost.

Uit zijn nageslacht, maar ook van zijn neven en nichten werden er verschillende getrokken uit de duisternis tot Gods wonderbaar licht. (Zie ook "Strijd en Zegepraal" het leven van Adriaan Bergers).

Simons moeder Esther, was de tweede dochter van Jacob Flikweert. Ze waren met vier meisjes en vier jongens overgebleven. Haar zus Willemina Johanna was getrouwd met Adriaan Bergers (later ouderling in Tholen en Poortvliet). Haar jongste broer was Jan Piet, die later met zijn broers naar Nieuwerkerk verhuisde. Over hem in het vervolg nog meer.

De meeste brieven zijn geschreven door Van Farowé, omdat hij, in tegenstelling tot de meeste mensen in die tijd, de schrijfkunst machtig was en daarom de mensen hielp. Hij werd de stuwende kracht van de Afscheiding op het hele eiland.

Ook in de omliggende dorpen Oosterland en Bruinisse waren er gezinnen die zich afscheidden. Het was Van Farowé die deze gezinnen, die thuis lazen, verenigde tot een streekgemeente te Nieuwerkerk.

Het belangrijkste stuk waar gegevens uitgehaald kunnen worden is het 'Kerkelijk notelboek wegens handelingen der kerkeraadsleden der gereformeerde gemeenten Nieuwerkerk, Oosterland en Bruinisse'.

Op 15 oktober 1836 werden in Nieuwerkerk tot ouderling gekozen Dirk van Farowé en tot diaken Pieter van Vessem. Op 19 oktober werd voor Bruinisse als ouderling gekozen de 28-jarige Jacob de Waal en als diaken Marinus van den Berge.

(Volgens de notulen van de Ned. Hervormde Kerk te Bruinisse, was in januari de Afscheiding daar al begonnen. Diaken M. van den Berge Jzn. had volgens de kerkenraadsacta van 22 april met nog drie anderen verzocht hun namen te schrappen uit het lidmatenboek).

In Oosterland werd op 24 oktober voor ouderling slager Hendrik Kievit en voor diaken Jacobus Stoutjesdijk aangewezen.

Intussen was er contact opgenomen met ds. Budding, die op 12 november de kerkenraad, op H. Kievit na, bevestigd heeft.

De gemeente Nieuwerkerk-Oosterland-Bruinisse was nu gevormd.^{5,6}

Ongeveer een jaar later, 24 juni 1837, wordt de naam van ds. Budding voor het eerst in het 'Notelboek' genoemd. Met ouderling Van Farowé deed hij huisbezoek te Nieuwerkerk. De andere dag preekte hij driemaal te Nieuwerkerk, waarbij tijdens de middagdienst de doop plaats vond, bij Van Farowé thuis.

De volgende dinsdag deed hij huisbezoek te Oosterland, nu met ouderling H. Kievit en de dag daarna in gezelschap van ouderling J. de Waal, te Bruinisse en Sir-Jansland.

De daarop volgende vrijdag preekte en doopte Budding weer en werd er een kerkenraadsvergadering gehouden. Een volle week bleef hij dus te Nieuwerkerk en omgeving om zijn pastoraal werk uit te oefenen.⁶

Geïnstituëerd

De officiële datum van de instituering van de streekgemeente, op het eiland Duiveland is 12 november 1837.

Ds. Budding leidde de ledenvergadering, waarbij eerst alle leden werd afge-

Op 25 Junij is onder ons kerkeleden den wel Eerwaardend
kerder en leeraar Ds. Budding en heeft den 27 & 3 maal in
myne kerkelyk ge predikt: en is den 28 midday gods dienst
3 kerken doen ge doopt: en is de volger de week in kerkelyk
by de leden maten huis te Raekens Verkigt met D. V. Farowé
en J. P. H. de Waal en op vrijdag avond de voor de ogien
1 en het 2e avond maal ge predikt, en na het eindigen
van den gods dienste by de leden en den kerkeraad met
den leeraar te Larnon Kerkraad en de leden als hoofd
voor hoofd onder haegt en te worden volgen de te kerkelyk
om alle leden toe te laten aan het avond maal te behalven
alle snare leden maten die te kerkelyk woen agt te kerk, om dit
het ons te zwaren voor kerkelyk die toe te laten, om reden
dient by ge lyk alle andere kerken hem behalven met te kerkelyk kerk
namen op een rekert gesond hebben tot de minister van kerkelyk
onder de te naminge van kerkelyk afge kerkelyk ge maente
met te kerkelyk nam den naam van ge reformeerd en het 2e kerk
onder een maal aangekomen te kerkelyk ang
en ook te kerkelyk Kievit en de kerkelyk woen ge nam te kerkelyk kerk
en Jacobus Stoutjesdijk, Matheus Kwaak, Abram Stoutjesdijk
en zijn woen ge naam Antonia tak, Klaarina de la Bout
Maria H. de Waal, die allen vraget hebben te kerkelyk
ge geven dat by geen ge kerkelyk kerk, met de kerkelyk
kerken te hebben, maar in gods dienst op hem behalven
te kerkelyk, van kerkelyk dat wij hem voor kerkelyk maken
en niet meer in kerkelyk kerkelyk kerkelyk
en ook Antonia Olvén, die 3 maal van de gemeente is afge kerkelyk
de kerkelyk vraget ge mat

Uit het 'notelboek'

vraagt of er nog persoonlijke kwesties onderling waren, die vervolgens uit de weg werden geruimd.

Daarna gaf hij een uiteenzetting van de leer en van 'de formulieren van eenheid'. Iedereen werd gevraagd of hij het daarmee eens was en er 'kennis' aan had en of hij deze kennis wilde vergroten.

Zijn laatste persoonlijke vraag was of iedereen kon instemmen met de destijds gekozen ambtsdragers. Op deze vragen werd door ieder persoonlijk met

ja geantwoord. Eén uitzondering was er onder de gekozen ambtsdragers; de voor ouderling gekozen Hendrik Kievit kon niet bevestigd worden omdat hij in onenigheid leefde met Krijn Dijkema. Volgens het 'notelboek' werd er op de vergadering van 18 januari 1837 gesproken over een bijeenkomst bij Jacob de Waal te Bruinisse, waar Boudewijn Bakker 'oefende' en dat Krijn Dijkema toen schijnbaar door De Waal beledigd werd. Nadat hier wat over gesproken was bekende De Waal voorbarig te hebben gehandeld.

Regelmatig preekte Budding in de gemeente, soms verschillende zondagen achter elkaar. Op zondag 6 mei 1838 werd het Heilig Avondmaal bediend.⁶ De gemeente werd in die jaren gesticht en men had vrede.

Gevonnist door de justitie en door de kerk

Op 15 juni 1838 werden de eerste vonnissen tegen Ds. Budding en tegen Dirk van Farowé uitgesproken voor het houden van illegale godsdienst oefeningen. Dus tegen de spreker en tegen de persoon die zijn schuur beschikbaar stelde. Omdat de opgelegde boetes niet betaald werden, resulteerde dit voor Budding in een plaats achter de tralies, tot 15 januari 1839.

Koning Willem I had een besluit uitgevaardigd, dat de afgescheidenen een 'vrijheidsaanvraag' moesten doen wanneer men met meer dan twintig personen bij elkaar kwam. Om die 'vrijheid' te verkrijgen moest de naam 'gereformeerd' echter worden prijsgegeven.

Dit probleem werd op een Provinciale vergadering van de afgescheiden gemeenten, eind januari 1839, te Middelburg besproken. Er waren nog twee andere punten aan de orde n.l. dat Budding eiste de Psalmen naar de berijming van Petrus Datheen weer in te voeren en dat de nieuwe Utrechtse kerkorde, die op een synodale vergadering in 1838 te Utrecht ingevoerd was, niet gebruikt zou worden.

Eigenlijk waren dit geen discussiepunten meer, want Budding had op deze vergadering de beroepsbrief tot algemeen predikant van de Zeeuwse gemeenten voor hun ogen in stukken gescheurd en in het vuur gegooid. Hij deelde verder mee, alleen nog te preken in de gemeenten die zich aan de drie bepalingen gebonden wisten.⁵

Dit werd door Van Farowé aan de kerkenraad meegedeeld. De keuze was niet moeilijk, samen met Krabbendijke, St. Philipsland, Goes, Groede en Tholen bleven ze voorlopig trouw aan hun leraar.

Er kwam nu wel verwijdering met andere gemeenten en vanaf die tijd kwamen er intern ook meer vragen.

Opnieuw in Nieuwerkerk, ook in Bruinisse

In maart 1839 kwam Budding weer in de schuur bij Van Farowé preken. Tijdens deze dienst werden er vier kinderen gedoopt.

Op 7 mei van dat jaar ging hij met ouderling De Waal naar de leden van Bruinisse en Sir-Jansland, waar hij 'huisbezoeking' deed.

In diezelfde week werd op 11 mei voorbereiding gehouden voor het Heilig Avondmaal. Na afloop van de dienst heeft de dominee met al de leden gesproken over eventuele bezwaren die er mogelijk konden zijn. H. Kievit en K. Dijkema zijn 'liefderijk' vermaand en meegedeeld dat ze niet toegelaten werden tot het sacrament.

Dan volgt er letterlijk in het 'notelboek': "Den volgenden zondag 3x door den gemelden leraar gepredikt en ook kinderen gedoopt, die in no 2 zijn aangekend, en 's avonds het H. Avondmaal bediend met alle de leden, behalve M. v/d Berge die uitlandig was. Behalven M. Briesse en zijn vrouw, en H. Kievit en Krijn Dijkema en P. v/d Stel en Kornelia de Waal." ⁶

Waarschijnlijk waren er, tijdens het voorgaan van Budding, van de vier- tot vijfhonderd toehoorders, niet meer dan zestig tot zeventig, lid van de gemeente.

Dreigende wolken

Vanaf 8 juni 1839 werd er voorlopig elke zaterdag door de kerkenraad vergaderd. Maar de zorgen bleven ook niet uit, vooral op de 'provinciale' vergaderingen. Men kwam er niet uit hoe men met de 'vrijheidsaanvraag' moest handelen. Ook werden op deze zaterdag-vergaderingen de kerkenraadsleden uit Bruinisse nogal eens gemist.

Op 27 september 1839 werd er in het 'Notelboek' vermeld dat de gemeenten gezamenlijk te St. Philipsland een vergadering hebben gehouden. Tijdens deze vergadering besloot men schriftelijk contact te zoeken met de andere afgescheidenen, waarbij ook meegedeeld werd dat men graag afgevaardigden zal zenden naar 'de door uwe bepaalde provinsialen vergadering te verschijnen en wenschen saamen als broeders naar den woorden Gods te handelen'.

Deze provinciale vergadering van de Christelijke Afgescheiden Gemeenten werd gehouden op 23 oktober 1839. Namens de gemeenten van Budding waren afgevaardigd W.J. Schot uit Tholen en Dirk van Farowé uit Nieuwerkerk.

Op deze vergadering, waar ds. H.P. Scholte voorzitter was, werd ds. Budding ontslagen. De contact zoekende broeders moesten dus teleurgesteld naar huis.

Van 18 tot 21 oktober was de dominee nog in Duiveland geweest, waar hij

weer kinderen gedoopt en bezoeken afgelegd had, niet wetende dat hij twee dagen later op de provinciale vergadering 'ontslagen' zou worden. De scheiding werd nu definitief.

Bovendien dreigde het nog dat Budding een beroep zou aannemen naar Grootegast in Groningen, maar dit ging gelukkig niet door.

Bruinisse protesteert

In de loop van het jaar werd, zoals gebruikelijk, door D. van Farowé aan de overige kerkenraadsleden gevraagd, 'of niemand onder ons midden was die iets bezwaar tegen den eenen of anderen onder ons midden in te brengen hadde'.

Hierop antwoordde broeder De Waal uit Bruinisse dat hij bezwaar had tegen het handelen van broeder D. van Farowé en P. van Vessem inzake het afgeven van een attestatie aan Ida van den Berge uit Bruinisse, wegens vertrek naar Amsterdam, zonder dat hij die attestatie ook ondertekend had. Vooral omdat zij niet verenigd was met de grondstukken van de leer van de kerk. Door Van Farowé werd De Waal er aan herinnerd dat hij hem uitgenodigd had voor het houden van een kerkenraadsvergadering, betreffende het vertrek van Ida van den Berge, maar dat hij op de vergadering niet verschenen was. Op deze vergadering hebben ze haar nauwkeurig ondervraagd naar leer en leven en of ze met niemand iets had. Bovendien was ze ook ondervraagd vóór haar kind gedoopt werd op 27 maart en dat niemand bezwaren ingebracht had.

Van Farowé zocht zijn recht niet, want hij merkte tenslotte op, dat wanneer er fout gehandeld was, hij zich dan geheel kon onderwerpen.

Hierop kon De Waal niets meer inbrengen en hij ging akkoord.⁶

Vanaf die tijd werden de kerkenraadsnotulen ook ondertekend door Jan Piet Flikweert. In het vorige hoofdstuk is vermeld dat hij met zijn broers vanuit Tholen naar Nieuwerkerk verhuisd was.

Hij was geen lid van de kerkenraad, maar was meestal samen met E. Lodewijk en J. Wagenmaker op de vergaderingen aanwezig. Hij ging later ook wel eens mee op huisbezoek.

Proces-verbaal

Onverwacht kwam ds. Budding op zaterdag 11 april 1840 weer in Nieuwerkerk. Nadat hij 's zondags in de schuur van Van Farowé gepreekt had, preekte hij de andere dagen van de week in naburige plaatsen. Op maandag 13 april in Bruinisse bij ouderling J. de Waal en woensdag 15 april in het open veld te Bruinisse.

De daarop volgende paasdagen, 19 en 20 april, preekte hij drie keer in de

schuur van Van Farowé.

Ook met de pinksterdagen op 7 en 8 juni was de predikant weer aanwezig om zes keer te preken op het bekende adres.

Nu werden de bijeenkomsten dreigender, want veldwachter M. Braam werd gezonden door burgemeester De Jonge, om te controleren of er meer dan twintig personen aanwezig waren.

In de schuur zag hij op een boerenwagen de predikant met op een klein tafeltje voor hem een grote Bijbel. Rondom de wagen zaten en stonden de mensen, zelfs tot op de hooizolder toe.

Het bleek dat er wel vijfhonderd mensen aanwezig waren, daarom verzocht de veldwachter aan de leraar om de gemeente uiteen te laten gaan.^{5,20}

Budding, gevat als hij was, antwoordde de veldwachter: "Ik heb niemand gevraagd en kan daarom ook niemand wegzenden."

Van Farowé stond wel eens te hoog met zijn leraar, want hij schreef hiervan in zijn 'Notelboek': "Dat hij (Budding) dit Goddelijk antwoord hem toegediend heeft."

Budding had het daar wel naar zijn zin, want de hele maand hield hij elke zondag drie diensten in de grote schuur.

5 De laatste jaren van de streekgemeente 1841-1845

Vanaf 1841 zou er voor de streekgemeente een moeilijke tijd aanbreken. Het werd een rumoerig jaar, vol van zorgen en problemen. Ook zou de gemeente een vrij groot ledenverlies ondergaan.

Oosterland zelfstandig

Volgens het 'notelboek' waren er in Oosterland al spoedig leden, die liever thuis een preek lazen.

Tijdens een kerkenraadsvergadering op 12 maart 1841 werd een korte toelichting gegeven over de problemen te Oosterland en tevens werd afgesproken de hulp van St. Philipsland in te roepen. Mogelijk was dit op aanraden van Budding.

Ondanks de problemen werd er toch toezicht gehouden op de leden. Zo kwam er een klacht binnen over de levenswijze van Antonia Olree uit Oosterland. Ze had 'verkeer' met een persoon die niet alleen in openbare zonden leefde, maar bovendien de roomse religie toegedaan was. Nadat ze enkele malen opgezocht is door Van Farowé en diaken Stoutjesdijk, werd ze in het bijzijn van haar ouders en onder aanroeping van de Naam des Heeren gecensureerd. Ze vernederde zich echter niet.

Tijdens een vergadering op 25 mei deelde diaken Stoutjesdijk mee 'het ambt van diaken niet meer waar te nemen, maar voor hetzelfde niet alleen te bedanken, maar ook zijn lidmaatschap op te zeggen'. Het notulenboek vermeldt verder van hem, dat 'hetgeen hij dacht niet onder woorden kon brengen'.

Daarom werd besloten de leden van Oosterland bijeen te roepen om te onderhandelen. Twee dagen later werd te Oosterland met de leden gesproken, behalve vier personen die ondanks een vriendelijk verzoek niet wilden komen en die geruime tijd de kerkdiensten niet meer bezochten.

Mattheüs Kwaak 'verlangde ook geen gemeenschap meer te willen hebben met de bestaande Gereformeerde gemeente en verlangde het spoor van Jacobus Stoutjesdijk en H. Kievit en dezelfde aanhang te volgen'.⁶

Het schijnt dat ouderling Kievit al enige tijd voor een groepje mensen elke zondag een preek las.

Vanaf deze tijd kwamen er te Oosterland ook regelmatig bijeenkomsten, naast de groep van Kievit.

Zierikzee ook zelfstandig

Nog geen twee weken na de vergadering van 12 maart zijn er op 21 maart 1841 drie afgevaardigden naar Zierikzee gegaan om met de leden te spreken. Er werd daar al langer in 'gezelschap' bij Pieter van der Stel een preek gelezen, omdat de afstand naar Nieuwerkerk te ver was. Ondanks dat er in de kleine groep onderling regelmatig onenigheid was, wilde men in Zierikzee toch graag zelfstandigheid.

Tijdens deze bespreking werd er definitief een zelfstandige kerkenraad aangesteld. Adriaan Cornelis But voor ouderling en Dingeman de Vos voor diaken.

Hoewel de gemeente nog maar 36 leden telde, ging de dag na zijn verkiezing But met grote voortvarendheid aan het werk, in het zoeken van een kerkgebouw. Het pand Meelstraat 60 werd gekocht en daar zou men kerken.¹¹

In mei diende oefenaar J.W. Vijgeboom zich aan om voor de gemeente op te treden. Nadat dit enkele weken plaats gevonden had, kwam Job van der Werf (vrome Jobje genaamd) hierover zijn ongenoegen te Nieuwerkerk uitspreken, want hij erkende nog geen andere kerkenraad als wettig, dan die van Nieuwerkerk.

Deze kerkenraad richtte zich daarna in een schrijven tot de mensen uit Zierikzee en meende, ondanks de goede bedoelingen van Vijgeboom, dat dit toch geen kerkrechtelijke weg was.

Nadat men toch nog enige tijd doorging, kwamen er meer klachten, zodat op 10 juni de leden uit Zierikzee, met de vrouwen, uitgenodigd werden te Nieuwerkerk voor een bespreking over deze zaak.

Vijgeboom was ook maar meegekomen en was in zijn verdediging zo heftig dat de leden van Zierikzee van hem afkerig werden.

Daarop werd hij door Van Farowé verzocht te vertrekken, wat hij bot weigerde. Omdat het steeds rumoeriger werd, gaf de voorzitter nog een Psalm op en 'eindigde in dankzegging'.⁶

Intussen was ds. Budding weer in Nieuwerkerk gekomen om op 27 juni te preken en het Heilig Avondmaal te bedienen. Op de vrijdag hiervoor werden na de kerkdienst alle leden ondervraagd, waarbij de notulist aantekende 'en bevonden volgens de beleidenisse om alle leden toe te laten aan het Avondmaal'.

De mansleden uit Zierikzee mochten van Budding hierbij niet aanwezig zijn, want zij hadden kort geleden de 'vrijheid' aangevraagd en daar moest hij (nog) niets van hebben.

Ook een aantal leden uit Oosterland werden wegens 'scheurmakerij' niet meer als leden erkend.⁶

Op 20 augustus werden de leden van Zierikzee aangeschreven dat men hen niet langer beschouwde als leden van de gemeente te Nieuwerkerk.

Nadat er te Zierikzee nog wat onenigheid bleef over het zingen van de psalmberijming, is tijdens een bespreking met ds. C. van der Meulen uit Goes, besloten om toch de 'nieuwe rijm' te gaan zingen. De ambtsdragers werden vervolgens bevestigd en de gemeente werd in het verband van de Christelijke Afscheiden gemeenten opgenomen.

Ruim tien jaar later kreeg deze gemeente haar eerste predikant in ds. F.A. Kok (1852-1860). Na ds. H.A. Jonker (1862-1865) kwam ds. K. Kreulen (1866-1869, die afgezet werd wegens overspel. Zijn opvolger was ds. J.H. Wiersma (1869-1873). Met zijn komst was de gemeente reeds opgenomen in het verenigde verband van de de Christelijke Gereformeerde Kerk.¹¹

Op huisbezoek bij de overige leden

In februari en maart van het jaar 1842 ging ouderling Van Farowé met één van de leden, J.P. Flikweert op huisbezoek in de gemeente 'wegens den toestand van de kerkelijke aangelegenheden'.

Ze begonnen in Haamstede en Burgh. Daarna bezochten ze een gezin in Zonnemaire. Over een zekere Maatje Binnenveld waren klachten binnengekomen. 'Zij had met Demas de tegenwoordige wereld enigzins liefgekregen'. Alle pogingen werden aangewend in het bijzijn van haar ouders, om ze weer in het rechte spoor te krijgen.

Vervolgens gingen de broeders naar Oosterland, Ouwerkerk en Bruinisse, waar geen problemen waren bij de leden.

Te Sir-Jansland, bij A. Fluijt, Kathalijna Bakker en B. Bakker waren ook geen problemen, alleen verklaarde Bakker niet altijd met ouderling De Waal van Bruinisse te kunnen instemmen. Na deze bezoeken kon Van Farowé toch vermelden dat het geen scheuring veroorzaakte en ze verenigd gescheiden zijn.⁶ De gemeente van Nieuwerkerk bleek nog steeds een streekgemeente te blijven.

Ds. C. van der Meulen uit Goes

Weer gevangen

Op 10 maart 1842 tekende D. van Farowé in zijn notulenboek aan, dat hij in Goes geweest was om een vriendschapsbezoek af te leggen bij ds. Budding. Deze had daar dertig weken het Woord bediend, waarbij zonder onderbreking tijdens elke dienst een proces-verbaal opgemaakt was. Hij werd nu gedwongen om te betalen de som van f 10.819,=

Omdat hij niet betaalde, werd Budding met diaken De Jonge (en Kasse uit Krabbendijke) 's avonds om tien uur in de gevangenis opgesloten.¹²

Kerkelijke vergaderingen

Eind maart 1842 werd Van Farowé verzocht naar St. Philipsland te komen voor een vergadering bij ouderling A. Kunst. Daar was Pieter van Dijke ook tegenwoordig, 'die door een buitengewone bewerking door de Goddelijke Heilige Geest, en een bijzondere gave getrokken na den worde Gods, om uit hetzelfde een woord tot stichting tot de gemeente te spreken'.

Ouderling Kunst meende dit te moeten beletten. Het werd een moeilijke bespreking, waarbij Van Farowé duidelijk partij koos voor Van Dijke. Uiteindelijk werd afgesproken te 'beproeven een provinciale kerkvergadering te beleggen' waarbij ds. L.G.C. Ledeboer gevraagd zou worden om deze vergadering te leiden.⁶

Op 8 juni werd de vergadering gehouden, waarbij toen aanwezig waren D. van Farowé uit Nieuwerkerk, P. van Dijke uit St. Philipsland, A. Bergers en D. van de Hiele uit Tholen, J. Cerpentier uit St. Maartensdijk en J. de Waal, J.P. Flikweert en P. van Vessem ook uit Nieuwerkerk.

Helaas kwam ds. Ledeboer niet opdagen, zodat de hoofdzaak niet besproken kon worden. Er werd wel gesproken over de problemen die er waren in de gemeente van Tholen met ouderling P. van Driel. Hij kon niet meer gehandhaafd blijven.

In november kwamen er bij Van Farowé klachten uit Bruinisse van M. van den Berge en B. Bakker, betreffende de ouderling. 'Zij vermeenen dat haren ouderling J. de Waal hemzelve te veel zoude aanmatigen omdat hij in den godsdienst het werk als voorganger alleen uitoefend'.

Op 20 december werd met de leden van Bruinisse vergaderd, behalve Jan de Rijke en Boudewijn Bakker, waarbij Van Farowé aantekende 'na alle onderzoekingen en beproevingen scheen mij de veiligste weg Jacob de Waal aan te raden onder opzien tot den Heere in alle ootmoedigheid voortgaan in den godsdienst'.

Voorzichtig zou hieruit opgemaakt kunnen worden dat er in Bruinisse ook diensten werden gehouden.

Op de laatste dag van het jaar 1842 kreeg Van Farowé nóg een tegenslag te verwerken. 'Den diaken P. van Vessem verklaart mondeling en schriftelijk de bediening als diaken neder te leggen'.

Op de daarop volgende ledenvergadering van 6 januari 1843 adviseert Van Farowé om aan de begeerte van de diaken nog niet te voldoen, voordat dit op de classis-vergadering besproken is.⁶

Bannen in de kerk?

Daarna schreef de altijd ijverige ouderling in zijn boek over 'bannen' die mogelijk in de gemeente waren. Daarom ging hij op hemelvaartsdag weer een vergadering beleggen. De zorgen in de gemeente kwamen in hoofdzaak hieruit voort, dat de leraars in de gevangenis zaten en daardoor was er geen prediking van het Woord en geen bediening van de sacramenten.

Zelf wilde Van Farowé 'Gods bestel' afwachten. Maar onder de leden kwam er een grote verdeeldheid.

Toch bleef hij getrouw de mensen opzoeken. Tijdens die bezoeken werd hem door bezorgde ouders gevraagd of hij nog een leraar wist om de kinderen te laten dopen.

Wéér werd een vergadering belegd door de Budding-gemeenten, op 14 en 23 juni 1843. Niet álle gemeenten waren aanwezig. Uit Bruinisse was J. de Waal aanwezig. Echter konden er op deze vergadering ook niet veel zaken afgehandeld worden.

Wel waren op uitnodiging aanwezig uit de kruisgemeenten, de predikanten S.O. Los uit Rotterdam en P.M. Dijksterhuis uit Dordrecht, die daarna te Nieuwerkerk een keer gepreekt hebben, waarbij ook de doop bediend werd.

Toch bleef het bij één keer en wilde men niet in zee gaan met deze predikanten, want ze waren immers van een andere groepering.

Van Farowé had nog contact gezocht met ds. Ledeboer, die de bezorgde ouderling op Pieter van Dijke wees. Echter lukte dit niet, want Van Dijke zat intussen ook in de gevangenis. Twee jaar leefde de gemeente meer in verdeeldheid dan in samenbinding, wat voor Van Farowé een uitzichtloze zaak werd.

Op de laatste bladzijde van zijn 'Notelboek' schreef hij: "Na alle beradenheid wat ons dan den geschikteste weg mogt zijn te spreken met Ds. Van den Oever, thans bevestigd leraar te

Ds. P.M. Dijksterhuis uit Dordrecht

Rotterdam, die wij bij dezen ook hebben uitgenodigd tot regeling in de gemeente".⁶

Budding ook in 'de vrijheid'

Intussen was ds. Budding op 16 maart 1843 te Nijmegen weer gevangen gezet. Daar heeft hij een jaar vastgezeten en is toen van inzicht veranderd. Of dit door vele bezoeken van allerlei mensen geweest is, is niet duidelijk. Zelfs Céasar Malan uit Zwitserland bezocht hem daar.

Hier heeft hij zijn veroordelen van de 'vrijheidsaanvraag' teruggenomen.

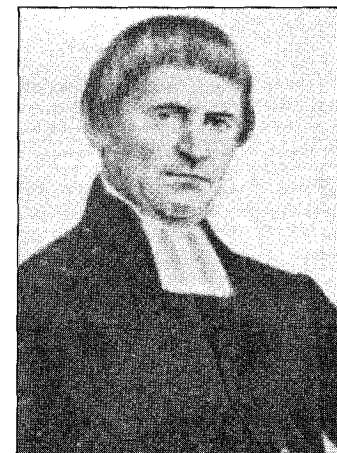
Tegen de vrouw van diaken De Jonge, die hem bezocht (haar man zat ook voor de derde keer gevangen) zei Budding: "Ik ga er vandoor en gaat gij maar spoedig naar De Jonge en zeg wat ik u gezegd heb. En hij moet het óók maar doen, het volk is toch verstrooid."

Het is niet onmogelijk dat oefenaar Pieter van Dijke, die in datzelfde jaar ook gevangen zat, tijdelijk door Budding beïnvloed werd. Hij heeft uiteindelijk ook de 'vrijheid' aangevraagd. Alleen Ledeboer, die in dat jaar ook gevangen zat, is hierin niet bezwaken.

Budding weer in Goes

Op 26 augustus 1844 ging het gerucht door Goes dat ds. Budding weer in de stad was. Hij nam zijn intrek bij Janna Visser; haar man diaken De Jonge zat nog steeds gevangen.

Door de Christelijke Afscheiden Gemeente van ds. C. Van der Meulen werd direkt contact met Budding gezocht, waarbij aan hem gevraagd werd zich weer met de gemeente te herenigen. Budding deed belijdenis van zijn 'afzwerfen' en mocht de volgende zondag in de Christelijke Afscheiden Gemeente preken, waar hij ook beleed destijds scheuring te hebben verwekt. Hij zong toen ook de nieuwe psalmen, wat voordien een breekpunt geweest was! Wat dit voor diaken De Jonge geweest is, en ook voor Van Farowé, laat zich indenken.

Ds. C. van den Oever uit Rotterdam

Diaken Joh. de Jonge uit Goes

Budding is later, na eerst nog in Amerika gewoond te hebben, weer in zijn oorspronkelijke gemeente te Goes teruggekomen.

Daar heeft hij tal van veranderingen ingevoerd door nieuwe 'ingevingen'. Intussen was hij niet meer gereformeerd in de leer, maar viel van de ene dwaling in de andere. Zijn kerk heette voortaan: "Vrije Evangelische Gemeente". Op 10 november 1870 is Budding plotseling overleden, nadat hij diezelfde dag nog een bidstond had geleid.

Er werd verondersteld dat hij op het laatst zijn dwalingen nog heeft ingezien, maar door anderen werd dit tegengesproken.

Voor veel mensen is hij in zijn beginperiode als middel gebruikt tot hun bekering, maar hij was later ook voor velen een groot vraagteken.

6 Een kruisgemeente geworden en het vervolg

De problemen in de streekgemeente van Nieuwerkerk werden steeds groter. De ontevredenheid kwam in hoofdzaak door het gebrek aan leraars, die ook op tijd de sacramenten konden bedienen.

Van Farowé, hier steeds over denkende en pratende, volgens het 'Notelboek', heeft contact opgenomen met ds. C. van den Oever uit Rotterdam. Hij was toch eigenlijk wel de persoon die aan de eisen en wensen van de kerkenraad kon voldoen!

Het was begin juni 1845 toen ds. Van den Oever kwam en het gevolg was dat de gemeente daarna een Gereformeerde Gemeente onder het Kruis werd. Gelijkzeitig vervulde hij een preekbeurt, waarbij een ouderling en de in april gekozen diaken C. Tuinman, bevestigd werden. Ook werden er enkele nieuwe leden aangenomen en acht kinderen gedoopt.⁵⁶

De eerste predikant

Op de eerst volgende Algemene vergadering van de kruisgemeenten op 9 september te Rotterdam waren de ouderlingen Dirk van Farowé en Pieter van Vessem ook aanwezig.

Er werd door deze afgevaardigden ook kennis gemaakt met de 36-jarige ds. B. Sterkenburg, een andere leraar uit dit verband. Het gevolg was dat in hetzelfde jaar op deze leraar een beroep uitgebracht werd. Hij heeft dit beroep aangenomen.²⁰

Op 4 december 1845 kwam het gezin Sterkenburg met twee kleine kinderen naar Nieuwerkerk.

Op 11 december was er een gesprek met burgemeester A. de Jonge. Samen met ouderling Van Farowé ging de predikant naar de 'gemeentekamer'. Hier verzocht hij de burgemeester om bij de intrede aanwezig te zijn. Deze ging hier niet op in, maar liet wel weten dat preken zonder 'vrijheidsaanvraag' hem noodzaakte een procesverbaal op te zullen maken. Sterkenburg kreeg een maand gelegenheid om dit aan te vragen.

Dit maakte op hem niet veel indruk, want hij zei: "Al werden moordschavotten en brandstapels opgericht, toch hoop ik in de leer te volharden voor Koning Jezus, zolang het bloed door mijn aderen vloeit."

Intrede

Op 14 december 1845 verbond de predikant zich in de bekende schuur aan

de gemeente. Er was geen afgevaardigde van het gemeentebestuur, maar veldwachter M. Braam verscheen wel, zoals in vorige jaren. De veldwachter vroeg aan de bevestigter ds. C. van den Oever, of hij het voornemen had om de dienst te verrichten. Op diens antwoord: "Met Gods hulp, wel," antwoordde de veldwachter, in opdracht van de burgemeester dan een procesverbaal op te moeten maken.

Na het zingen van Psalm 105 vers 5 en 6 werd de predikant bevestigd uit Ezechiël 3 vers 17. 's Middags deed ds. Sterkenburg zijn intrede uit Kolossenzen 4 vers 3. Een derde dienst werd weer door ds. Van den Oever geleid. Er waren tussen de twee- en driehonderd toehoorders aanwezig.

Het eerste halfjaar volgde een reeks van bekeuringen. Eind mei volgde een laatste waarschuwing om de boetes, f 1576,= te betalen.

Een bezoek van de leraar en ouderling Van Farowé aan koning Willem II bracht geen verandering in het verbaal. De koning zei tijdens hun bezoek dat hem dat recht ontnomen was.

Toch had Willem II met de gang van zaken geen vrede. In 1841 was Sterkenburg door zijn bemiddeling ook een keer uit de gevangenis ontslagen. Op zijn aandringen werd enkele jaren daarna door de Hooge Raad de kerkelijke vervolging voor onwettig beschouwd.^{5.11.20}

Onenigheid

Hierna kregen ouderling Van Farowé en ds. Sterkenburg onenigheid met elkaar. De visitatoren ds. C. van den Oever en ds. C. Noorduyn bemiddelden hierin, zodat in november weer bijgelegd werd.

Mogelijk stond deze onenigheid in verband met de verhuizing van de dominee, net over de grens van Nieuwerkerk en Oosterland.

Hij liet daar in 1846 aan de Rampaertsedijk een loods bouwen, die als kerkgebouw moest dienen. Een ander motief kan zijn dat Sterkenburg wist dat de burgemeester van Oosterland de afgescheidenen niet ongunstig gezind was. Ook lag Oosterland meer centraal als streekgemeente. Intussen kwamen er uit Bruinisse niet veel leden meer naar de moedergemeente. Een paar jaar later zou daar een nieuwe gemeente ontstaan, waar Pieter van Dijke nauw bij betrokken zou zijn. De periode van de

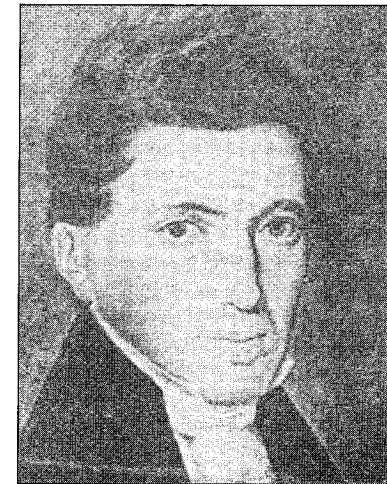
Ds. Cors Noorduyn uit Noordwijk aan Zee

kerkdiensten in de schuur van Van Farowé werd dus afgesloten. De meeste mensen uit Oosterland gingen intussen naar de kerk aan de Rampaertsedijk. Dit duurde tot 1849, toen de leden van de groep die zich destijds verzameld hadden rond de eerder genoemde Hendrik Kievit, samen met tegenstanders van Sterkenburg, hun toevlucht namen tot Pieter van Dijke.

Uit het vervolg zal blijken dat zijn prediking de Duivelandse gemeenschap meer aansprak dan die van ds. Sterkenburg.

De eerder genoemde Jac. Stoutjesdijk vertrok in 1849 naar Amerika en stelde zijn woning in het Groenendaal beschikbaar aan de groep dijkianen, die tot nu toe bij J. Stouten hadden vergaderd.

Het ging dus niet zo lang goed in de 'diekse kaereke', want ook in Nieuwerkerk waren er intussen die thuis een preek lazen. De prediking van oefenaar Van Dijke sprak die mensen óók meer aan.^{1.5.20}

Ds. B. Sterkenburg op 27-jarige leeftijd

Het gevolg van een en ander was uiteindelijk dat ds. Sterkenburg in 1851, het jaar toen Van Dijke als predikant bevestigd werd, een beroep naar Haarlem aannam.

Hij was ook daar maar een korte tijd, want hij vertrok vandaar naar Giessendam, Papendrecht, Amerongen en vestigde zich tenslotte in 1888 te Kinderdijk. Van hieruit werd er door hem een begin gemaakt met de 'Gereformeerde samenkomsten' te Alblasserdam, Capelle a/d IJssel, Sliedrecht, Schiedam en H.I. Ambacht. In Capelle bevestigde hij ds. H. Stam. Op 91-jarige leeftijd is ds. Sterkenburg in 1900 overleden.

Van Farowé, Stoutjesdijk en De Waal emigreren

Intussen had Dirk van Farowé in 1847 zijn boerderij verlaten en later ook de kerk, om in 1849 naar Noord-Amerika te emigreren. Zijn zoon Cornelis woonde daar reeds.

Hij was, na alles wat er voorgevallen was, een teleurgesteld man en hoopte ver weg een nieuw bestaan op te bouwen.

In die jaren was er vooral ook uit Zeeland een 'volksverhuizing' naar Noord-Amerika. Er kwamen zulke goede geruchten uit dit land, met vrijheid van godsdienst en allerlei andere voordelen, zodat er honderden mensen heentrokken. Maar ook hier kwam uit dat 'de mens wikt, maar God beschikt'.

Op 1 mei vertrok Van Farowé samen met een groot gezelschap met de stoomboot richting Amerika.

Na aankomst reisden ze naar Grandville in Michigan. Ze waren er nog maar enkele weken toen de cholera uitbrak.

Ook Van Farowé werd aangetast en na een paar dagen is hij op zondag 1 juli overleden. Hij was 51 jaar oud.

Zijn vrouw en ongetrouwde zoon zijn dat jaar weer teruggekomen naar Nieuwerkerk. Ze vonden beiden onderdak op de oude boerderij, die Van Farowé overgedaan had aan zijn stiefzoon Izaäk de Braal. Dit was een zoon uit zijn eerste huwelijk.⁵

Waar was Jacob de Waal?

Van ouderling De Waal werd niets meer gevonden, totdat zijn naam opduikt in het 'Aantekeningboek' van de gemeente te St. Philipsland. Hierin staat vermeld dat hij 22 oktober 1845 met zijn vrouw en zes kinderen tot die gemeente (toen een Christelijke Afscheiden Gemeente) overgekomen is.

In het voorjaar van 1849 emigreerden Dirk van Farowé, Jac. Stoutjesdijk en de veertigjarige Jacob de Waal met zijn vrouw Maatje Kik en hun zes kinderen naar Amerika.

Ook het gezin van zijn broer Cornelis de Waal ging mee. De broers kwamen terecht in de staat Michigan en ontdekten, zoals al de anderen, een 'woeste, huilende wildernis'.⁵⁵

Was Jacob schipper geweest, hier moest hij als boer beginnen, maar dit mislukte. In een van de volgende hoofdstukken volgt nog meer over hem.

Hun broers Johannes en Gabriël gingen niet mee, vooral Johannes kon zijn bezittingen niet achter laten.

Terug naar de kruisgemeente Oosterland

Als opvolger van ds. Sterkenburg werd in 1852 de 23-jarige kandidaat A. van den Oever door zijn vader ds. C. van den Oever bevestigd.

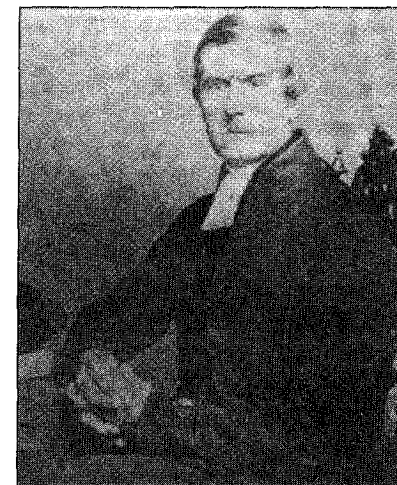
Deze vertrok in 1855 naar Den Haag en werd hetzelfde jaar opgevolgd door ds. H. de Vries. Ds. De Vries nam echter in 1857 al een beroep aan naar Poortvliet.

Ds. P. Siemense

In 1858 nam ds. Pieter Siemense een beroep aan naar de gemeente Oosterland-Nieuwerkerk. Ds. C. van den Oever bevestigde hem. Binnen korte tijd was de dominee een geacht persoon in het dorp.⁵

Het volgende jaar kwam koning Willem III naar Duiveland. Hij passeerde hierbij ook Oosterland. Ds. Siemense, die dit wist, stond met zijn catechisanten langs de weg opgesteld, waar de koning voorbij zou komen. Toen de

vorst passeerde, zongen ze hem de zegenbede uit Psalm 134 vers 3 toe: "Dat 's Heeren zegen op u daal." De stoet stond stil en de koning wenkte de predikant. In het oude ambtsgewaad, met bef, steek en kuitbroek, ging hij naar de koets. Toen de koning hem de hand schudde nam Siemense de gelegenheid waar om de koning te wijzen op zijn Godvruchtige voorgangers in het Huis van Oranje, hem toebiddende in dezelfde vreeze Gods te mogen wandelen. De koning bedankte hem en drukte hem nóg een keer de hand, om daarna weer verder te reizen.

Ds. P. Siemense uit Oosterland

Ds. Siemense was geen man van grote wetenschap, maar was door zijn Godsvreze en eenvoud geliefd onder het volk. Ook met de dijkiaanse gemeente was zijn verhouding zo goed, dat hij ook daar zieken bezocht en begravenissen leidde.

Ook preekte hij op de omliggende eilanden. Toen hij na een preekbeurt van Flakkee terug kwam, vroeg de schipper die hem overvoer of hij met de opbrengst van de 'busse' nogal tevreden was. Ds. Siemense zei dat het maar magertjes was, waarop hij van de schipper twee visjes kreeg. Hij kwam thuis met, na aftrek van de veerkosten, dertig cent en twee visjes. In zijn eigen gemeente waren zijn verdiensten acht gulden per week.

In de gemeente Oosterland wilde er een man met een café beginnen. Hij schilderde op het raam de naam "Het begin". Ds. Siemense die passeerde vroeg aan de man: "Ik lees: Het begin, maar wat zal daarvan het einde zijn?" De man schrok en zette zijn voornemen niet door, maar begon een andere handel, wat kennelijk gezegend werd.

Hij preekte een keer over de bekende woorden uit Jesaja 54 vers 9: "*Want dat zal Mij zijn als de wateren van Noach ...*"

Deze preek was voor C. Goudswaard het middel tot zijn bekering. Later was deze man een geachte ouderling te Haamstede, waar hij in 1924 overleed. Tweemaal maakte ds. Siemense een kerkelijke vereniging mee te Oosterland; eerst in 1869 en later in 1892.

Op zondag 10 januari 1897 sloot ds. Siemense na de middagdienst op een ongebruikelijke wijze de Bijbel. De andere dag stierf hij plotseling.

Enkele jaren daarna werd candidaat G. Wisse (de later bekende professor) beroepbaar gesteld door de classis Zierikzee. Dit was toen nog in de Gereformeerde Kerk.

Op 1 mei preekte hij te Oosterland, in de gemeente waar ds. Siemense overleden was. Men sprak daar nog met de hoogste achting over de vorige predikant. Een vrouw zei toen tegen Wisse: "Z'n vermégerde gebéente ek mee m'n traenen bewéénd."

7 Pieter van Dijke uit Sint-Philipsland

In een van de vorige hoofdstukken is geschreven over de jonge oefenaar Van Dijke uit St. Philipsland.

Omdat hij voor de gemeente Bruinisse later veel zou betekenen, volgt eerst een korte beschrijving over de tijd toen hij nog geen predikant was.

Pieter werd geboren op 9 juli 1812 en groeide voorspoedig op. Zijn vader was een kapitaalkrachtig man, hij bezat een grote boerderij. Zijn jonge jaren bracht Pieter in de zonde door. Als jongen was het al een vechtersbaas. Later werd hij een hartstochtelijk jager en stroper, waarbij vooral de zondag ontheiligd werd. Verder was het feest vieren en drinken en overal in de buurt de kermissen bezoeken. Zijn vader was wel ouderling, maar dat hinderde niet. Toch had hij onder het uitvoeren van de zonde een sprekend geweten, waar hij echter overheen leefde.

Pieter trouwde op twintigjarige leeftijd met de nog drie jaar jongere Pieterella Marina Mol. Zij was óók van een rijke afkomst. Korte tijd na het huwelijk werd er een kind geboren, dat na een half jaar stierf. Daarna werden er in de volgende vier jaren nog drie kinderen geboren.

Pieter, die al meer voorgenomen had zijn leven te verbeteren, deed nu belijdenis in de Ned. Hervormde Kerk. Kort hierop werd hij ook diaken, hoewel hij op zondag er niet tegenop zag om op jacht te gaan.

Intussen had hij de grote boerderij van zijn ouders betrokken, om hier de leiding op zich te nemen, omdat zijn vader zich daarvan teruggetrokken had.^{10.12}

Te sterk geworden

In 1836 ging Pieter toch wat meer in de Bijbel lezen. Op een zondagmorgen was hij met het opstaan 's morgens erg onrustig, hij wist niet wat dit was. Na het eten las hij 2 Koningen 19. Hij kwam bij vers 22: "*Wien hebt gij gehoond en gelasterd? en tegen Wien hebt gij de stem verheven en uw ogen omhoog opgeheven? Tegen den Heilige Israëls.*" Hij begon te beven over zijn hele lichaam. Dit werd nog erger toen hij verder las: "*Maar Ik weet uw zitten en uw uitgaan en uw inkomen en uw woeden tegen mij.*"

De woorden 'wat hebt gij gedaan' vervolgden hem daarna overal. In zijn huis kon hij het niet uithouden, maar ook op het land werd hij achtervolgd door die woorden, zodat hij radeloos werd. In de kerk en bij zijn dominee kon hij het ook niet vinden.^{10.12}

Nu was er vanaf 1818 in St. Philipsland al een gezelschap dat bij elkaar kwam, waar een preek gelezen werd.

Groot was de verwondering toen op een zondagmorgen, waar men samen kwam, de deur van de woning open ging en Pieter van Dijke naar binnen kwam. Zo'n rijke boer en dan op zo'n veracht gezelschap.

Pieter zakte neer op de stoel die hem werd toegeschoven. Daarna werd een preek gelezen over dezelfde woorden: "*Wien hebt gij gehoond en gelasterd?*" Die woorden maakten hem radeloos.

Na het lezen van de preek kon Pieter zich niet meer inhouden en vertelde hij tegen de aanwezigen over de nood waar hij in verkeerde. Maar niemand kon hem helpen en met dezelfde last ging hij naar huis.

Een hoop in de ziel

Na bange weken werd hij wat bemoedigd door het lezen van een preek van L. Steversloot, uit Genesis 24, over de geschiedenis waarin Eliëzer een vrouw voor Izak zocht, waarin als type gewezen wordt naar de Heere Jezus. Maar dit was weer snel uit zijn gedachten.

Zijn last werd zo zwaar dat hij in vier dagen niet at en niet dronk, zodat hij ten laatste als een gebroken man, naar het gezelschap kwam. Iedereen had met hem te doen.

Maar daar kreeg hij een hoop in de ziel, door het lezen van de preek die al gereed lag, over de woorden: "*Zalig zijn die treuren, want zij zullen vertroost worden*" (Matthéüs 5 vers 4). Na lang weigeren, moest Pieter eindigen met gebed.

Daarna kwam er een tijd dat hij voor 'het gericht Gods' werd geplaatst, waar hij het vonnis mocht aanvaarden. Door de geschonken gerechtigheid van de Middelaar werd hij vrijgesproken en was er voor hem geen verdoemenis meer, omdat hij in Christus Jezus was.

Alles veranderde nu, in het gezin, op de boerderij, maar ook op het gezelschap werd van hem verwacht dat hij enige leiding zou geven.

Een ander werk

Het werd al spoedig merkbaar, dat Pieter met een roeping rondliep om Gods Woord te verkondigen. Hij kreeg toen veel tegenstand en op het gezelschap werd hem het voorgaan belet.

Toen werd hij er bij bepaald dat hij als Elisa 'de runderen moest verlaten'. Nadat hij de Heere om drie tekenen gevraagd had, zette hij op een zondagmorgen de deuren van zijn woning open en drie mensen kwamen om hem te horen. In korte tijd groeide het aantal mensen zo sterk, dat de grote kamer vol toehoorders was.

Uiteindelijk bleef ook Pieters vader niet achter om te komen luisteren naar zijn zoon. Hoewel eerst vijandig, werd onder de oefening van zijn zoon zijn vijandschap gebroken en gaf hij na het dankgebed, waarin zijn zoon hem ook opdroeg, vol ontroering Pieter de hand.

De Heere gaf ook getuigenis door verschillende mensen in het hart te grijpen. Vooruitstrevend als Van Dijke was, nodigde hij ds. H.J. Budding uit, die zijn eerste preek deed op zaterdag 8 juli 1837.

Men ging ook over tot het oprichten van een gemeente, waarbij Pieter van Dijke 'lerend diaken' werd. J. Verwijs en L. van Rhee werden diakenen en A. Kunst ouderling. Daarna werden de sacramenten bediend.

Veel preekbeurten werden in die tijd door ds. Budding vervuld. Op 22 en 29 april 1838 werden er voor het eerst procesverbalen opgemaakt tegen Budding en Van Dijke.^{10.12}

Vijandschap

Nadat Van Dijke enkele jaren geoefend had te St. Philipsland, kwamen er problemen tussen hem en ouderling Kunst. Hier was duidelijk sprake van afgunst, wat zo hoog opliep dat er een openbare vergadering belegd moest worden.

Onder leiding van D. van Farowé werd besloten de intussen bekend geworden ds. L.G.C. Ledeboer zijn advies te vragen, omdat ds. Budding gevangen zat.⁶

In maart 1842 heeft ds. Ledeboer hier geadviseerd, nadat hij eerst Van Dijke een examen had afgenomen, ouderling Kunst nader te 'beproeven' op een provinciale vergadering. Op 8 juni moest dit plaats vinden, maar ds. Ledeboer kwam niet opdagen.

Door andere problemen, nu in Tholen, werd Van Dijke zijn aandeel in de werkzaamheden buiten zijn gemeenten ook steeds groter.

Voorals toe Ledeboer en Budding dat jaar in de gevangenis kwamen, werd hij nóg meer buiten 't'lipland' aangetrokken om te preken.

Op vrijdag 11 maart 1842 dacht Van Dijke ds. Budding en diens diaken Joh. de Jonge in de gevangenis te Goes te bezoeken. Hij was echter te laat, want de dag daarvoor waren ze naar Middelburg overgebracht omdat er een te grote mensenmassa doorlopend rondom hun verblijfplaats op de been was.

Janna Visser, vrouw van diaken De Jonge

Hij ging toen naar de vrouw van De Jonge, Janna Visser, waar hij mocht overnachten.

De andere dag zou hij naar huis gaan, maar er kwamen zoveel mensen naar hem toe, die hem als het ware dwongen om de volgende dag in Goes te blijven om de herderloze gemeente te dienen. De andere dag preekte hij drie keer.

Janna Visser schreef hierover in haar 'memoires': "Ik zal die morgen nooit vergeten, dat hij preekte over: Offert me het enige dat gij lief hebt."

De andere dag werd ze samen met Van Dijke verbaliseerd.⁷

Vervolgd

Intussen was zijn eigen gemeente gegroeid tot 46 leden en 78 doopleden, zodat men besloot in het vervolg in een schuur samen te komen.

Maar ook hier dreigde de vervolging, want de gewezen ouderling A. Kunst hitste de burgemeester op door te laten zeggen dat de samenkomsten tegen de wet waren. Vanaf maart 1842 werd er bij elke dienst een proces-verbaal opgemaakt, zodat het bedrag aan boetes hoog opliep.

Maar elke partij ging door, hoewel er verschillende verzoekschriften naar koning Willem II verzonden werden, kwam er geen verandering.

Op 16 december 1842 werd er een deel van de boetes kwijtscholden, maar met het nieuwe jaar werden de bedreigingen ernstiger. Intussen kwam ook ds. Budding op 8 januari nog een preekbeurt vervullen. Niemand zal beseft hebben dat dit de laatste keer was dat hij te St. Philipsland preekte.

Op maandag 20 februari 1843, 's morgens om zeven uur, stonden de gerechtsdienaars voor de deur van Van Dijke. Ze hadden een arrestatie-bevel bij zich. Nadat Van Dijke zijn gezin in een hartroerend gebed had opgedragen, was hij bereid om mee te gaan, tot groot verdriet van zijn vrouw en kin-

Koning Willem II

deren. In de gevangenis werd hij regelmatig bezocht door de kerkenraad en verschillende leden, bovendien was zijn hoop op God gevestigd, Die het bij tijden goed maakte met Zijn aanwezigheid.^{10,13}

Tijdens de kerkdiensten werd nu door de ouderlingen een preek gelezen, wat na enige tijd ook verboden werd. Ook zij werden nu beboet.

Intussen zaten nu alle drie de leraars in de gevangenis en de achtergelaten gemeenten in grote zorgen. In sommige gemeenten, zoals de streekgemeente Nieuwerkerk en in Tholen kwamen intern veel problemen voor.⁶

Zichzelf geholpen?

Het was in de zomer van 1843, toen Van Dijke, nog in de gevangenis, in verwijfeling verkeerde. Hij besprak met zijn kerkenraad of het toch niet beter was, om ook de 'vrijheid' aan te vragen. Hij meende dat de voordelen toch meer waren dan de nadelen. Toch gevoelde hij innerlijk dat dit eigenlijk niet de weg was. Maar uiteindelijk is hij, na nog enige tijd afgewacht te hebben, bezweken.

Zo kwam hij op 9 augustus weer in zijn gezin en gemeente terug. Maar de kerkdeuren bleven gesloten, omdat hij nog steeds geen verzoek bij de burgemeester had ingediend.

Veel aandrang vanuit zijn gemeente en daarbuiten konden hem nog niet doen beslissen. Bovendien was er na het betalen van f 2500,- aan boetes en allerlei andere zaken van zijn rijkdom niet veel meer overgebleven. Ook de boetes van de leeskerk moesten nog betaald worden.

Op 9 november kwam de intussen aangevraagde 'rijkserkenning', om vervolgens aansluiting te zoeken bij de Christelijke Afscheiden gemeenten.

Toch dreigde weer gevangenis wegens het niet betalen van de nog openstaande f 1054,54 van de leesdiensten. Weer werd kwijtschelding gevraagd en gedeeltelijk verkregen. Ondanks een verzoek van Van Dijke bleven de kerkdeuren gesloten, daar de tegenpartij het gemeentebestuur van St. Philipsland zo wist te bewerken dat de schuurkerk werd afgekeurd.¹²

Een nieuwe kerk

Dan maar gelijk een nieuwe kerk bouwen. Met grote voortvarendheid gingen men aan het werk, tot er op 4 mei 1844 bericht kwam dat er geen vergunning verleend werd voor de bouw. Weer een reden om Van Dijke te doen verwijfelen.

Intussen kwam op 10 oktober het Koninklijk Besluit van inschrijving van Pieter van Dijke als voorganger in een Christelijke Afscheiden Gemeente. Ook kwam toen de goedkeuring voor het afbouwen van de kerk, die op 10 november 1844 in gebruik genomen werd.

Maar er bleven bezwaren, want Van Dijke had haast geen omgang met zijn afgescheiden broeders in andere plaatsen en toch was die noodzaak aanwezig, omdat er intussen heel wat kinderen gedoopt moesten worden.

Van ds. Budding die in Groningen was, werd niets meer vernomen. Uiteindelijk was de Rotterdamse ds. S.O. Los op 22 oktober 1844 bereid de kinderen te dopen. Ook ouderling De Waal uit Bruinisse was met zijn vrouw aanwezig.¹²

Dieptepunt

Maar het ledenaantal daalde in 1846 zelfs tot 65 zielen. Het was geen wonder want Van Dijke was dikwijls moedeloos, zodat er weinig kracht van de bediening uitging. Ook was hij als graanhandelaar en schipper begonnen tot levensonderhoud van zijn gezin.

Datzelfde jaar is er nog één keer een andere predikant geweest, maar wie dit was is niet bekend.

Toch preekte hij in die jaren ook op het eiland Duiveland. In Oosterland, toen ds. Sterkenburg daar stond, werd hij uitgenodigd door een groepje mensen, die bij de reeds eerder genoemde Hendrik Kievit regelmatig samen kwamen. Ook in Nieuwerkerk en Haamstede sprak hij wel eens voor een aantal mensen (zie vorig hoofdstuk).⁵

Niet geheel verlaten

De vier laatste jaren vóór dat hij bevestigd is, waren voor Van Dijke wel erg moeilijk.

In 1847 begon hij plannen te maken om ook naar Amerika te emigreren, maar hij kon niet beslissen.

Op het einde van het jaar moest Van Dijke met een vrachtje uien naar Vlissingen. Op de havenkade op en neer lopend, werd een Godvrezende vrouw opmerkelijk gemaakt op de schipper. Ze liet hem roepen omdat ze meende dat hij die oefenaar was waar ze al zoveel over gehoord had. Wat werd dit voor beiden een aangename ontmoeting. Van Dijke raakte zijn last voor een ogenblik kwijt. Toen hij hoorde dat ds. Ledeboer ook regelmatig op dit adres kwam, hoopte hij vurig zijn oude vriend weer eens te mogen ontmoeten.

Niet lang daarna gebeurde dit. Het was jaren geleden dat ze elkaar gesproken hadden. Direct waren ze in gesprek, waarbij de 'oefenaar' al spoedig in het nauw gedreven werd. Op de mededeling dat hij na het aanvragen van de vrijheid, bij christelijk afgescheidenen terecht gekomen was, merkte Ledeboer op: "Wel vriendje, wat heb je nu toch gedaan, wat voor een rare naam heb je nu toch gekregen, ik vind die naam in mijn hele Bijbel niet."

Waar Van Dijke innerlijk al van overtuigd was, werd nu bevestigd.

Uiteindelijk deed hij nog een poging om de dominee naar St. Philipsland te krijgen, maar deze weigerde zo lang Van Dijke bij zijn kerkelijke richting bleef.¹²

Allerlei pogingen

Toen zocht hij een mogelijkheid om via studie toch nog predikant te kunnen worden. Eerst bij ds. P. M. Dijksterhuis in Dordrecht, maar dit werd verhinderd en daarna bij ds. H.G. Klijn uit Middelburg, maar die emigreerde in 1849, met wel honderd mensen zodat dit ook niet lukte.

Na nog een vergeefse poging bij ds. Ledeboer was Van Dijke ten einde raad. Hij kwam voor de Heere in het stof terecht, die hem niet had losgelaten, maar hem krachtig bemoedigde: "*Ik God ben uw God.*" Nu was hij weer voor enige tijd bemoedigd en herleefde de hoop.

Het was in deze tijd dat hij in Bruinisse kwam en bij weduwe Voorbeijtel-Zeijler de basis mocht leggen voor een nieuwe gemeente.

Maar wéér kwam er een dieptepunt van moedeloosheid. Zijn vader bond hem nu niet meer aan het geboortedorp, want die was overleden. Daarom besloot Van Dijke na een vergeefse poging bij ds. Ledeboer om toch te emigreren. Bovendien had hij voor de tweede keer een beroep vanuit Amerika.

In het voorjaar van 1850 was alles geregeld dat ook hij op het punt stond om te vertrekken.

Bij honderden vertrokken de mensen de laatste jaren. Bovendien waren er vorig jaar ook ouderlingen vertrokken, zoals zijn vrienden Van Farowé, Stoutjesdijk en De Waal.

Het was zover dat zijn koffers klaar stonden. Maar nu weigerde zijn vrouw om mee te gaan. Wat moest hij nu toch beginnen? Maar het einde van de zwerftocht van Van Dijke kwam toch dichterbij.

Verandering aanstaande

In het najaar van 1850 ontmoette hij te Vlissingen een vriend en collega schipper K., die informeerde naar het predikantschap. Voor Van Dijke was dit een reden om op te merken dat dit niet kon en dat hij het ook niet meer wilde.

Dit sloeg bij de schipper in en hij kreeg te geloven dat het nu Gods tijd was om het uit te werken. Ook was ds. Ledeboer in die dagen in Vlissingen om te preken. Hij was weer op het eerder genoemde adres, waar de vrouw hem vertelde over geloofswerkzaamheden. Ze geloofde dat Van Dijke de 'steek' opgezet zou worden. Diezelfde nacht werd ook ds. Ledeboer er bij bepaald, dat die tijd nu aanstaande was. Hij vertelde dit aan de vrienden, waar ook de Vlissingse ouderling Simon de Hengst aanwezig was.¹²

Eerste kerkgebouw van de afgescheidenen te Vlissingen aan de Peperdijk

Lange tijd gewacht

Maar Van Dijke kon het niet meer bezien. Wat moest hij toch doen. Zo'n lange tijd al zuchtende en dan dikwijls zo moedeloos. Ten einde raad voer hij met zijn boot richting Rotterdam, om vandaar naar Benthuisen te gaan, om mogelijk nog één keer met ds. Ledeboer te spreken.

Maar het lukte niet en in diepe ellende en moedeloosheid, liep hij in de stromende regen naar zijn boot terug.

Onopgemerkt reed er een koets voorbij waar de deur van openging en waar niemand anders inzat dan ds. Ledeboer. Hij nodigde Van Dijke uit naast hem te komen zitten en vertelde hem dat zijn Zender opdracht gegeven had om Van Dijke tot herder en leraar te zalven en dat die tijd 'zeer aanstaande' was. De reis naar huis zal voor Van Dijke nu wel anders geweest zijn, want het had haast!^{10.12}

Op 12 en 19 november van 1850 werden door ds. Ledeboer bijna dertig kinderen gedoopt te St. Philipsland. Van vier Nieuwerkerkse gezinnen werden er ook kinderen gedoopt. Van Klaas Kik, die getrouwd was met een zuster van Dirk van Farowé, een dochtertje.

Nadat Van Dijke eerst officieel zijn vrijheidsaanvraag teruggevraagd had, (na 1847 was dit intussen opgeheven) is hij op de Algemene Vergadering van 5

maart 1851 te Vlissingen nader onderzocht. Zo'n vergadering was na de mislukte vergadering van 1843 niet meer gehouden.

Ds. Ledeboer was voorzitter en de afgevaardigden kwamen uit:

Domburg, Aagtekerke en Westkapelle en Middelburg:

Ouderling A. Coppoolse en P. de Voogd Diaken J.A. Siebrechts
Heinkenszand:

Ouderling J. Pijke Diaken B.G. van Loon
Kapelle en Biezelinge:

Ouderling C. van Zweden

Krabbendijke en Rilland:

Ouderling C. Dronkers

Terneuzen en Zaamslag:

Ouderling A. van Doeselaar

's-Gravenpolder:

Ouderling D. Stroosnijder Diaken D. Bakker

Yerseke:

Ouderling P. Pekaar

Tholen:

Ouderling W.J. Schot

Vlissingen:

Ouderling S. den Hengst

St. Philipsland:

Diaken P. van Dijke

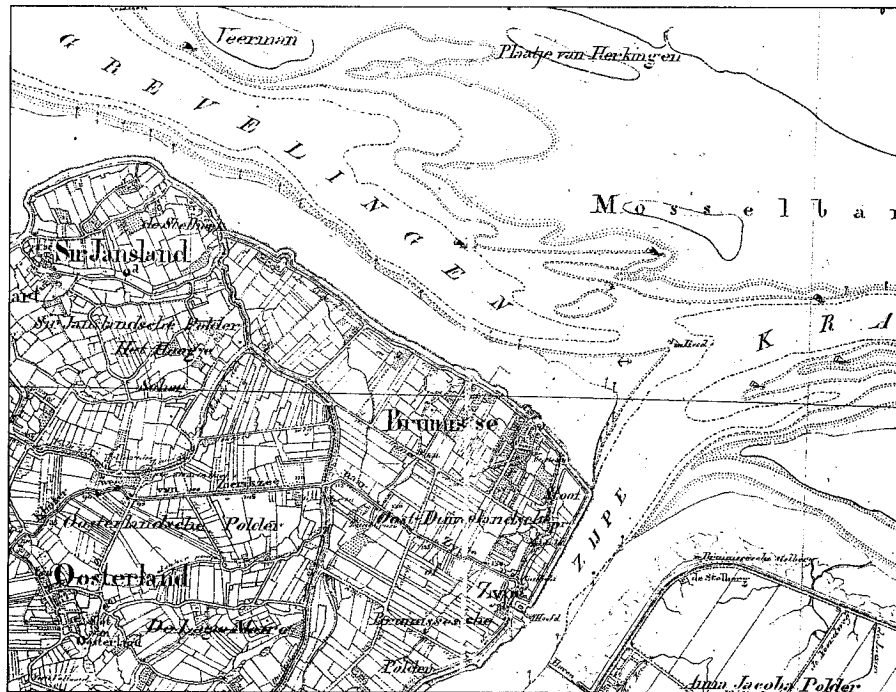
Diaken L. van Rhee

Bruinisse:

Ouderling M. van den Berge (in later schrift: diaken)

In het eerste deel van de vergadering is gehandeld over Pieter van Dijke. Hij moest eerst een soort examen afleggen en een proefpreek houden over de 'voetwassing'.

Voor het overige waren er veel andere agendapunten, die vooral over eenheid onder elkaar en in de gemeenten handelden.¹²

Stromen rondom Bruinisse

Op 23 maart is Van Dijke door ds. Ledeboer als herder en leraar bevestigd en diezelfde dag deed hij zijn intrede.

Na het gebed liet hij Psalm 40 vers 1 zingen:

*Nadat ik langen tijd hebbe verwacht
Den wille Gods in mijn ellend
Zo heeft Hij Hem tot mij gewend
En heeft verhoord in den nood mijne klacht.
Uit den slijk, zeer onreine,
En een afgrond niet kleine,
Met kracht Hij mij uittoog:
Hij heeft mijn voeten vast,
Tot Zijn wegen gepast
Op een steenrots zeer hoog.*

Daarna hield hij een preek over de woorden: "Niet dat wij van onszelven bekwaam zijn iets te denken als uit onszelven; maar onze bekwaamheid is uit God" (2 Korinthe 3 vers 5).

Tijdens de eerste preek werd een zondaar tot God bekeerd.^{10,12}

Na tien moeilijke jaren kwam er nu een nieuw tijdperk voor Van Dijke, waarbij hij ook voor Bruinisse veel zou betekenen.

De achterliggende jaren waren moeilijk, maar het is wel een leerschool voor hem geweest. De vrijheid had hij aangevraagd, maar daardoor voelde hij zich juist gevangen. Toch liet de Heere hem ook in deze jaren niet los, want in de perioden van diepe moedeloosheid mocht hij toch bij ogenblikken ervaren dat de Heere van zijn zaken afwist.

In zo'n tijd heeft Van Dijke zijn eerste ontmoeting met Janna Voorbeijtel-Zeijler gehad. Deze ontmoeting volgt in een van de volgende hoofdstukken.

8 Het kerkelijk leven in Bruinisse van 1830-1848

In het eerste hoofdstuk zijn de predikanten genoemd die de Ned. Hervormde Kerk van Bruinisse gediend hebben vanaf de Reformatie. In de tijd van de Afscheiding stond hier ds. D.J.D. de Vos (1826-1870).

In de 'Acta of handelingen der Kerkeraad te Bruinisse 19 Oktober 1802 tot 5 Januari 1871' zijn de notulen over deze periode door ds. De Vos geschreven. Hoewel hierin weinig over de Afscheiding geschreven is, is er wel te lezen wie toen in de kerkenraad zitting hadden en hoe ze fungeerde. De verslagen waren kort, want elke vergadering werd verwoord in ongeveer vijftien regels.

In het begin van 1830 bestond de kerkenraad uit:

Ouderlingen: P. Voorbeijtel	Diakenen: J. Muller
J.S. van Vessem	K. Schilperoord
J. de Graaf	J. Hage
J. de Goot.	

De eerste vergadering in dit jaar vond plaats op 28 januari en verder op 16 april, 30 juli, 15 oktober en 13 december.

Tijdens elke vergadering werd het censura-morum gehouden in verband met de bediening van het Heilig Avondmaal. Op de laatste vergadering werden voor ouderling gekozen, in de plaats van Voorbeijtel en Van Vessem, Marinus van den Berge en Cornelis Hage. Op deze vergadering werd verder de collecte geteld, voor 'de gekwetste Militairen in de zaak des Vaderlands'.

Op 6 december 1831 werd P. Zoeter als ouderling gekozen en kort daarna bevestigd. Op 13 februari 'voelt hij zich om voldoende redenen gedrongen om zijn post neer te leggen en voor denzelve te bedanken'. Hij heeft dus maar korte tijd gediend.

Tijdens een vergadering op 12 december 1834 werd er een brief voorgelezen 'in naam des Konings betreffende de afscheiding van een gemeente van het kerkelijke bestuur'. Uit het vervolg zal blijken dat de notulenschrijver zich tot het uiterste beperkt, om over de Afscheiding te schrijven.

Ds. D.J.D. de Vos

De eerste afgescheidenen

In 1836 wordt het anders. De notulen vermelden dat diaken Marinus van den Berge 'verzoekt met nog drie andere leden der Gemeente hunne namen uit het boek onzer ledematen te laten schrappen'.

Aan het einde van deze vergadering kwam de vraag naar voren hoe er gehandeld moest worden met deze lidmaten.

Er werd besloten dat door de preses een brief opgesteld zou worden, die aan de kerkenraad voorgelezen moest worden. Deze brief moest naar de betreffende leden verzonden worden 'ten einde zoo mogelijk tot overtuiging der dwaling te brengen'.

Van 1837 en 1838 worden geen bijzonderheden vermeld, maar het is wel opmerkelijk dat de ouderlingen aan het einde van het jaar niet moesten aftreden. Mogelijk om rust in de gemeente te handhaven.

In deze periode waren er volgens de notulen twee personen die niet konden deelnemen aan het Heilig Avondmaal, omdat ze onder censuur stonden. Omdat dit in 1839 was, is het niet uitgesloten dat dit iets met leden te maken had, die met de afgescheidenen in contact stonden.

Tegenstrijdig

Daarna wordt er tot 1847 niets gemeld over personen die zich afgescheiden hadden van de Ned. Hervormde Kerk. In de notulen van 25 januari van dit jaar staat vermeld 'dat men tot grote vreugde mocht horen, dat er in de gemeente geen overgangen tot andere Christelijke genootschappen waren, hetwelk vorig jaar weder hadden plaats gehad'.

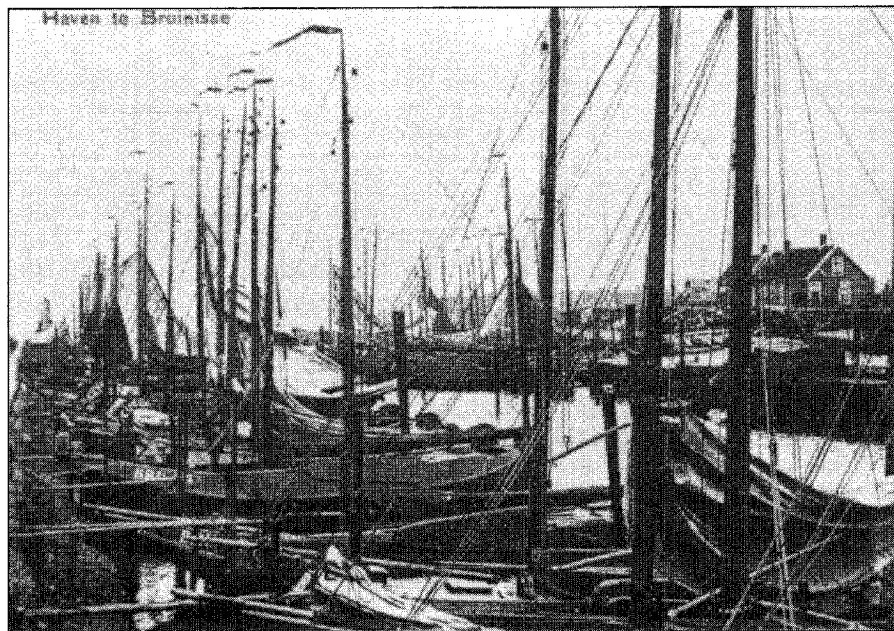
Dus moeten er in 1846 een aantal personen weggegaan zijn, hoewel de notulen van 1846 daarover zwijgen!

Op 2 januari 1848 staat weer dezelfde zinsnede. Wel staat bij 25 april vermeld: "Nadat er nog enige belangrijke mededelingen gedaan waren, met betrekking de tekenen der tijden, besloot men de vergadering met dankzegging."

Vanaf 15 december is Joh. de Waal ouderling geworden. Op vergaderingen was zijn plaats nogal eens leeg omdat hij schipper was. In 1851 is hij naar de gemeente overgegaan, die door Van Dijke gesticht is.

In de jaren '49, '50 en '51 staat weer dezelfde formulering over afgescheidenen. Weer bleef de huidige kerkenraad aan!

De ouderlingen waren: T. Lemson, W. Voorbeijtel Pzn., M. Bal en Joh. Padmos. In 1852 wordt weer geschreven over de blijdschap omdat er geen overgangen waren naar andere kerken, maar er volgt wel: "... hoewel er zich leden van de Hervormde Kerk hadden afgescheiden, vanwelke een lijst gemaakt was."

De vissersvloot van Bruinisse

Waren dit misschien leden die zonder iets van zich te laten horen achter gebleven waren?

Nog enkele jaren komt steeds dezelfde zin voor, maar daarna niet meer.

De kerkenraad bestond in 1860 uit:

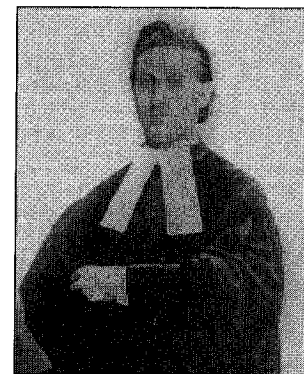
Ouderlingen:	C. Haeck	Diakenen:	J. de Visser
	C. de Koning		A. Zoeter
	M. Capelle		H. Ockerse

In 1863 werd M. van Popering Jzn. ouderling. De naam van Abr. Zoeter Jzn. komt de laatste vijftig jaar dikwijls voor in de notulen.⁴⁸

Ds. D.J.D. de Vos is na vierenvertig dienstjaren te Bruinisse, in 1870 hier overleden. Zijn tweede vrouw was Cornelia van der Stolpe uit Bruinisse. Zij is overleden in 1846.

Tot 1880 stonden er nog enkele predikanten in de Ned. Hervormde Kerk, daarna volgde een vacante periode. In die tijd is o.a. de bekende ds. E.A. Lazonder ook beroepen.

Deze Godvrezende predikant werd in die jaren in veel Hervormde gemeenten beroepen, waar het volk van God nog gevonden werd. Ook in de Ned. Hervormde Kerk van Bruinisse werden die nog gevonden!

Ds. E.A. Lazonder

Een nieuwe gemeente in wording

Na het zelfstandig worden van de afgescheiden gemeenten van Oosterland en Zierikzee, leek het erop dat men in Bruinisse ook in die richting koerste.

Hoewel men niet helemaal van Nieuwerkerk los was, werden er begin van de veertiger jaren bij ouderling De Waal 's zondags in Bruinisse ook preken gelezen. Ook kwam men in andere woningen wel bijeen om elkaar te 'stichten'.

Mogelijk was er nog niet zo'n hechte band en zat er hier en daar een 'bedroefde om der bijeenkomsten wil'.

De Hervormde kerk begin van deze eeuw.

Janna Voorbeijtel-Zejler

Zo woonde in de Oudestraat een 34-jarige weduwe met drie dochtertjes. De oudste was Jacoba, ze was geboren in 1841, daarna volgden Cornelia en Pieterrella. Haar vader was Johannes Zeijler uit Oosterland.

Janna Zeijler was geboren in 1814 en is getrouwd geweest met bakker/moleenaar Simon Voorbeijtel Szn.

Hij was geboren op 1 oktober 1816 en is overleden op 4 december 1848. Zijn vader was Simon Voorbeijtel Simonsz (1787-1863).⁴⁹ Met een bakkerij, een molen en verschillende huizen, waren het vermogende mensen.

De latere burgemeester C.M. Voorbeijtel was een familielid.

De Heere had haar opgezocht, in Zijn opzoekende liefde. Het waren niet alleen haar uitwendige omstandigheden, door het verlies van haar man, maar er was ook een Godsgemis in haar hart gekomen, wat haar in die tijd voortdurend aan de genadetroon verbond. Dat gemis was nog groter geworden omdat ze de toepassing van de Zaligmaker miste.

Als het nieuwe leven gevonden wordt, dan kan het niet anders of er komt liefde tot Gods volk en de nood van anderen en van Gods kerk wordt ook gevoeld.

Zo was het dan nu ook haar vurig gebed geworden of het de Heere behagen mocht een van Zijn kinderen te willen zenden, om haar hart eens uit te kunnen storten.

En de Heere, Die een nauw oog heeft op de weduwen, hoorde haar verzuchting en stond gereed om haar begeerte te vervullen.

P. van Dijke op reis

Zoals bekend is uit het vorige hoofdstuk, woonde op het naburige eiland St. Philipsland Pieter van Dijke, die daar al enkele jaren voor een groep mensen 'oefende'.

In het begin preekte hij alleen in de genoemde plaats, maar later, toen ds. Budding en ds. Ledeboer gevangen zaten werd hij ook op de andere Zeeuwse eilanden uitgenodigd, totdat hij in 1843 zelf ook in de gevangenis terecht kwam.

Daarna is Pieter van Dijke ook nog reizend graanhandelaar geweest. Op een van die reizen had hij op het einde van het jaar 1848 een bezoek afgelegd te Zierikzee en liep hij in de richting van Zijpe, om over te steken naar St. Philipsland. Hij was in gedachten verzonken, want hij werd er bij bepaald dat op het eiland Duiveland, waar hij nu liep, mensen waren die begerig waren naar het Brood des Levens.

Ook kwam hem voor, dat de Heere Die hem in Zijn wijngaard geroepen had,

ook hier Zijn uitverkoren volk wilde toebrengen.

Hij liep intussen langs Bruinisse en kwam bij Zijpe, waar mogelijk zijn eigen boot lag, of waar hij van de nieuwe veerdienst gebruik zou maken.

In 1843 was Willem de Waal als veerschipper van het nieuwe Zijpeveer aangesteld. Door de inpoldering van Anna-Jacobapolder was de afstand nu aanzienlijk kleiner geworden.¹

Maar diezelfde middag was de wind in zo'n hevigheid toegenomen, dat het eigenlijk niet meer verantwoord was om over te varen.

Bruse klederdracht, 2e helft van de 19e eeuw

Deze ellendige riep

Nadat Van Dijke lang gewacht had, besloot hij toch maar om onder langs de dijk naar het naburige Bruinisse te gaan, om te zien of er daar gelegenheid was om te overnachten. Toch was het niet naar zijn zin. Was hij maar eerder weggegaan, dan moest hij nu niet lopen dwalen en had hij bij zijn vrouw en kinderen kunnen zijn. Maar na enkele ogenblikken gingen zijn verzuchtingen naar boven.

Nu waren er twee waarbij de verzuchtingen opgingen naar de hemel. De een zócht naar een plaats en de ander wilde graag een plaatsje afstaan voor een kind of knecht des Heeren.

Van Dijke vroeg om een teken: Wanneer er nog ergens licht zou branden en de deur open zou staan, dan zou hij daar naar binnen gaan.

Toen hij van de kade in de Oudestraat kwam, werd zijn wens al spoedig vervuld, want aan de rechterkant van de straat zag hij nog licht branden en de deur stond op een kier.

Resoluut stapte hij naar binnen en Janna, die hem wel eens eerder gezien had, kon haar ogen niet geloven. Van verwondering kon ze eerst niets zeggen. Maar dat veranderde snel. Nadat Van Dijke vertelde hoe hij hier gekomen was, was ze nog meer verwonderd en geloofde dat dit van de Heere was. Ook zij ging vertellen wat aan zijn komst vooraf gegaan was.

Samen hebben ze zich in de Heere verblijd en Hij zou hier vervullen uit Psalm 68 vers 3:

*Verblijdt u in God met ootmoed.
Hij is der wezen Vader goed,
En een Beschermmer krachtig
Der weduwen in billigheid
In den tempel vol heiligheid
Heeft Hij Zijn woonst' eendrachtig
Hij is 't, die de eenzamen geeft
Een huis dat vol van kind'ren leeft,
Na haar langwijlig wachten.
De gevangenen Hij ontslaat,
En verstrikt de boosdaders kwaad
Ja laat z'in 't land versmachten.*

Nadat Van Dijke die nacht in de Oudestraat onderdak gekregen had, kwam er van slapen die nacht niet veel, zodat zijn plan was om weer vroeg verder te gaan.

Echter ging Janna haar gast eerst medelen wat de Heere haar die nacht had laten geloven. Ze had mogen zien dat hij de man was, die voor veel inwoners op het dorp en in het land nog tot een zegen zou zijn, als paarden zouden ze gehecht worden aan de kroon van Koning Jezus.

Ook zei ze te geloven dat hij deze dag bij haar in huis een preekje zou houden. Maar Van Dijke kon dit niet geloven, mogelijk dacht hij, dat zo'n ongeofende vrouw wel wat ver ging, bovendien zag hijzelf in die tijd ook niet zoveel lichtpuntjes.

Hij nam dus afscheid, om in de richting van Zijpe te vertrekken en als het mogelijk was, spoedig over te varen.

Na bijna de hele dag gewacht te hebben, zag hij aan het onstuimige water wel dat het onverantwoord was om over te steken. Noodgedwongen moest hij weer terug naar het bekende adres.

Met blijdschap en verwondering werd hij weer ontvangen. Als een lopend vuurtje ging het door het dorp en de grote kamer van weduwe Voorbeijtel liep in korte tijd vol met vrienden en belangstellenden. Nu was het geen vraag meer of hij wilde voorgaan.

Van Dijke gaf zich over en na een vurig gebed, hield de oefenaar zijn eerste 'preek' in Bruinisse.

Dit zou dikwijls herhaald worden, want de eerste steen was nu gelegd voor een nieuwe gemeente, die zich spoedig zou openbaren.

Woning weduwe Voorbeijtel-Zejler 1e rechts. Haar dochter die later trouwde met C. Hage woonde hier ook in. Later werd het pand bewoond door zijn zoon burgemeester S. Hage. In de kamer was een plafondschildering aangebracht, wat de hemelvaart van Elia voorstelde. Vandaar was de naam van de woning 'De Hemel'. De 4e woning was van de latere diaken Joh. Wemmers. Daarna het gemeentehuis, met links de woning van de gemeente-secretaris, ouderling P. Zoeter.

*Johannes Zeijler
1785 - 1847*

Deze bijzondere en zeer oude foto, stelt zeer waarschijnlijk Johannes Zeijler voor. Hij dateert uit de beginjaren van de fotografie. Door gebrek aan vergelijkingsmateriaal kan de identiteit helaas niet absoluut zeker vastgesteld worden. De foto komt uit het bezit van fotograaf J. Krukel te Zierikzee.

9 Waar kruis is, daar is Christus

Het was 24 januari in het jaar 1539 toen er door de straten van Rotterdam twee vrouwen liepen in een optocht met gerechtsdienaars, naar de plaats waar ze verdrongen zouden worden in een ondiepe plaats van De Rotte.

Ze waren beiden veroordeeld omdat ze de 'nye leer' waren toegedaan en daar voor uitkwamen. De oudste vrouw was de 50-jarige Christine Michiels Barents uit Vlissingen en de jongste vrouw was Anneke Jansz.

Anneke kwam uit Den Briel en was slechts negenentwintig jaar; ze liep met een kind van ongeveer vier maanden op haar arm. Dit kind was de enige zorg waar ze nog mee vervuld was. Wie moest nu straks voor haar lieveling zorgen?

Het ontbrak ook niet aan belangstelling langs de weg waar ze liepen, door de Delftse Poort, naar het Rode zand (nu Rodezandstraat achter het stadshuis).

Onder de belangstellenden waren verraders, maar ook geloofsgenoten. Tot de laatst genoemden richtte Anneke Jansz haar smeking, of er iemand was die zich over haar arme kind wilde ontfermen. Dit hield heel wat in, want ze verlangde dat hij opgevoed zou worden in dezelfde leer, waarvan de belijders met de brandstapel of verdrinking bedreigd werden.

Omdat het enige tijd duurde voor er iemand bereid was, werden haar noodkreten ernstiger; was er dan niemand die zich over haar arme kind wilde ontfermen? Plotseling drong bakker Matthijs de Lindt, die ook zes kinderen had, naar voren en nam het kind van de moeder over en beloofde aan haar verzoek te zullen voldoen.

De jonge moeder zag de man doordringend aan, geloofde hem en gaf haar kind over. Nu was ze geheel bereid om haar lichaam over te geven.

Op de plaats van de terechtstelling werden de vrouwen in een zak gestopt, daarna werd eerst Christine en toen haar vriendin Anneke, in een ondiepe plaats van de Rotte verdrongen.

Diezelfde avond werden de lijken opgehaald en in het Rode zand begraven.

Met het overgeven van haar zoontje Esaias had Anneke ook het testament wat voor haar zoontje bestemd was aan De Lindt gegeven.

Toen Esaias dit later kon lezen las hij o.a. de bekende woorden:

"Hierom mijn kind, acht op de veelheid der grote menigte niet. Gaat op haar wegen niet. Weer uw voeten van haar paden, want zij gaan ter helle,

als schapen naar het graf. Gelijk Jesaja zegt: De hel heeft haar kaken wijd open gesperd, opdat daar inga de prins en het gemene volk.

Het is een onverstandig volk. Daarom zal Hij ze niet genadig zijn, die ze geschapen heeft. Maar als gij hoort, waar een slecht, verstoten hoopje is, dat van de wereld veracht en verworpen is, voeg u daarbij en waar ge van kruis hoort, daar is Christus." ⁹

Esaias de Lindt is later burgemeester van Rotterdam geworden!

Het begin gering

Zo'n veracht hoopje werd eind 1848 ook te Bruinisse gevonden, maar er kon ook van gezegd worden: "Waar kruis is, daar is Christus."

Het is niet te bewijzen, ook niet na veel zoeken, op welke datum de gemeente van Bruinisse geïnstitueerd is, maar het begin van de gemeente was eind 1848, mogelijk was de instituering enige tijd daarna.

In verschillende publikaties is vermeld dat de eerste ontmoeting van Van Dijke met weduwe Voorbeijtel in 1843 was. Echter is dat niet mogelijk, want de overlijdensakte van Simon Voorbeijtel laat weten, dat hij op 4 december 1848 overleden is. Omdat het zeker is dat het eerste bezoek van Van Dijke bij een weduwe was, moet dus in die tijd het begin van de nieuwe gemeente liggen.

Nog enkele bewijzen zijn hiervoor aanwezig. In een oud krantenbericht over de bevestiging van ds. H. Roelofsen in 1909, staat vermeld dat de gemeente na zestig jaar een eigen predikant kreeg.⁵² Ook Van Popering schreef na het overlijden van Van Dijke in 1883, dat de dominee vierendertig jaar contact gehad heeft met weduwe Voorbeijtel.¹⁰

Door ouderling Joh. de Waal Czn. is op een ledenvergadering in de dertiger jaren ook meegedeeld, dat de gemeente in de boven genoemde tijd gesticht werd.⁴⁶

Vooraf na de bewuste avond toen Van Dijke bij Janna Voorbeijtel-Zejler gepreikt had, werd de drang sterk om in Bruinisse tot een zelfstandige gemeente te komen.

Toch zal het toen nog geen grote groep geweest zijn, want bij de volkstelling van 1849 kwamen geen 'afgescheidenen' voor. Maar dit gegeven is niet betrouwbaar om het aantal te bepalen.⁷

De nieuwe gemeente bestond uit mensen die voordien één gemeente vormden met Nieuwerkerk en Oosterland, maar die het onder de bediening van ds. Sterkenburg te Oosterland niet meer zo konden vinden. Ook zochten daarna meer leden uit de Ned. Hervormde Kerk aansluiting.

Een klein aantal mensen uit Bruinisse bleef in Oosterland bij de kruisge-

meente aangesloten, maar deze mensen lazen soms ook met elkaar in Bruinisse een preek.

Kerkenraad en voorgangers

Marinus van den Berge is vanaf het begin diaken geworden van de nieuwe gemeente en korte tijd daarna ouderling. Leendert van Bree werd vervolgens voor diaken gekozen.

Een van de regelmatige voorgangers in de nieuwe gemeente van Bruinisse was ds. L.C.G. Ledeboer uit Benthuizen.

Nadat Ledeboer Pieter van Dijke in maart 1851 als leraar te Sint-Philipsland bevestigd had, zou deze bijna onafscheidelijk ook aan Bruinisse verbonden worden. Ook omdat Bruinisse voor hem dichtbij was kwam hij dikwijls naar de sterk groeiende gemeente.

Na korte tijd konden ze niet meer in de grote kamer van weduwe Voorbeijtel. Maar ze wist er wel raad op, want tussen de Oudestraat en de Kerkstraat had ze nog drie kleine huisjes, die ze liet verbouwen, om dit als kerkgebouw in te richten.

De kerkenraad kon vóór de aanvang van de diensten, van haar woning gebruik maken. Ze dachten toen niet aan een mooie kerk van alle gemakken voorzien, het was hun om de levende verkondiging van Gods Woord te doen. Bovendien kwam de Heere getuigenis te geven door 'grote zondaars' in het hart te grijpen.

De eerstelingen

Zo zou ds. Van Dijke weer een zondag komen. Hij logeerde op het bekende adres bij de weduwe. Het gebouwtje was die zondagmorgen vol, terwijl de leraar al enkele uren in de woning zat te zuchten.

De voorlezer was geweest om te vragen welk hoofdstuk er gelezen moest worden, maar hij was weer teruggegaan omdat Van Dijke het volstrekt niet wist.

Toen het eindelijk hoog tijd was zei zijn vriendelijke gastvrouw: "Dominee, u moet weg, ze zijn al aan het zingen." Van Dijke zei: "Ik kan niet, ik kan niet; zeg maar dat ik niet kan komen." Maar de vrouw zei: "Och dominee, ik zou toch maar gaan, want er is zoveel volk dat op u wacht. De Heere zal u wel weer helpen, zoals Hij al zo dikwijls gedaan heeft." Nadat hij nogmaals probeerde door het gebed enige opening te krijgen, veranderde er niets. Toch besloot hij naar de kerk te gaan.

Toen hij de kerkdeur opendeed, kwam er met kracht in zijn hart: "*Ik gedenk heden aan mijn zonden*" (Genesis 41 vers 9b).

Nu wist hij ook zijn tekst en nadat hij nog eenmaal aan de voet van de preekstoel enkele verzuchtingen deed, werd hij door de Geest verlicht om over die

woorden te spreken. Heeft hij ooit de hulp des Heeren mogen ondervinden, dan was het wel deze morgen. Zó helder, zó indringend en met een bewogen hart mocht hij spreken dat het in ieder geval voor één grote zondares gebruikt werd als een middel tot haar bekering.

Correspondentie

Het contact met Janna Voorbeijtel-Zeijler is goed gebleven. Er kwam ook een correspondentie vanuit St. Philipsland naar Bruinisse op gang, die bijna dertig jaar duurde.

Sint-Philipsland, 18 juli 1854

^ Zeer geachte vriendin,
Genade en vrede zij u!

Ik ben door 's Heeren goedheid heel wat van mijn ziekte hersteld. Indien ik zo zonder bijzondere toevallen mocht blijven voortgaan te herstellen, denk ik zo de Heere wil en wij leven, a.s. zondag Gods Woord alhier weer te verkondigen. Mijn gedachte is alzo, maar zij komen niet altijd overeen met des Heeren gedachten. Daar alleen zou ik wel een geheel boek vol van kunnen schrijven. Maar Gods wegen zijn geheel wijs en goed.

De Heere was me bij ogenblikken en stonden zeer goed. Had ik moeten sterven, ik mocht geloven dat het land der ruste mijn land geweest zou zijn, waar ik zou aangeland hebben en dat Hij mij de heerlijke erfenis zou hebben laten beërven. Mijn erfenis zou dan zeker zijn, zoals gij dat kunt zien in Deuteronomium 12 vers 9 en 10, waar wij lezen: "*Want gij zijt tot nu toe niet gekomen in de rust en in de erfenis die de HEERE, uw God u geven zal. Maar gij zult over de Jordaan gaan en wonen in het land, dat de Heere uw God zal doen erven.*" Dat was de tekst die God mij gaf.

Ik mocht ondervinden dat Christus in mij leefde, zoals wij dat lezen in Galaten 2 vers 20: "*Ik ben met Christus gekruist; en ik leef, doch niet meer ik, maar Christus leeft in mij; en hetgeen ik nu in het vlees leef, dat leef ik door het geloof des Zoons Gods, Die mij liefgehad heeft, en Zichzelf voor mij overgegeven heeft.*"

O, geliefde! velen leven door de middelen in Christus, maar daar kan zeer goed bedrog in zijn. Maar Christus door de middelen en zonder de middelen in ons leven, dat is een onbedriegelijk werk. Zie ik op deze twee zaken, daar moet ik tegenwoordig bij stil staan, hoeveel mensen enkel maar door de middelen in Christus menen te leven, die evenwel verloren zullen gaan. En hoe weinigen er zijn waar Christus Jezus Zelf in leeft, die toch alleen maar zullen behouden worden. "Ik ben der wereld gestorven" zei Paulus,

"en de wereld is mij gestorven!"

Ziet, in zulke zielen leeft Christus. Als ik daar eens in het openbaar uit kon leren, zou ik dit met de hulp des Heeren veel verder kunnen uitbreiden, maar nu moet ik even wel eindigen.

De Heere zij u en de uwen genadig. Mijn hartelijke groeten in den Heere, ook aan al de vrienden en vriendinnen. Met blijdschap en droefenis denk ik nog wel eens aan de zegeningen die de Heere ons wel te genieten heeft gegeven. Maar ach, de wereld!

Nogmaals mijn hartelijke groeten,

Uw dienaar,

Pieter van Dijke^{10,12}

Algemene vergadering

Nadat Van Dijke als leraar bevestigd was, werd de organisatie van de gemeenten onderling ook wat beter. Met meer regelmaat kwam men nu bij elkaar.

Zoals reeds vermeld is werd er op 5 en 6 oktober in het jaar 1853 te Bruinisse een Algemene vergadering gehouden. Op deze vergadering waren ook de andere gemeenten, van buiten de provincie aanwezig.

Ds. P. van Dijke opende de vergadering en liet zingen Psalm 119 vers 76.

Uit de stemming bleek dat ds. Ledeboer tot preses gekozen werd en C. de Haan tot scriba.

De gemeenten waren vertegenwoordigd door (weergave uit notulen):

1	Domeni Ledeboer	President	
2	Domeni Van Dijke		
3	M. van den Berge	ouderling	Bruinisse
4	L. van Ree	idem	Philipsland
5	A. Coppoolse	idem	Domburg
6	Simon den Hengst	idem	Vlissingen
7	Philippus Pekaar	idem	Yerseke
8	M. Bulleman	idem	Leijden
9	J. van Noort	idem	IJselstein
10	G. Roos	idem	Benthuizen
11	E. Manheer	idem provisioneel	Blijswijk
12	J. v.d Meer v.d. Wiel	idem	Poederooijen
13	W. de Groot	idem	Oudewater
14	J. Marttin	idem	Willemstad
15	Leendert van Bree	diaken	Bruinisse
16	A. van Dijke	idem	Philipsland
17	C. Monnier	idem	Vlissingen

18	D. Bakker	idem	Schravenspolder
19	J. Kronenberg	idem provisioneel	Benthuizen
20	H.J. Jansen	idem	Leersum
21	C. de Haan	idem	IJselstein

De notulen zijn in 18 artikelen verdeeld, waarvan er hier enkele genoemd zullen worden:

Art. 4 meldt dat er onenigheid was tussen de Vlissingse afgevaardigden, wat na onderzoek van ds. Van Dijke door schuldbelijdenis hersteld werd.

Ook was er melding dat veel leden zich tot ds. Budding begaven. (Begin van het jaar was er een verzoek van Budding uit Goes geweest aan Van Dijke tot opname in het verband. Er is een brief van Van Dijke, waarin hij schreef dit ook te wensen, maar dat het raadzaam is om ook ds. Ledeboer te raadplegen. Daarna is er niets meer over deze zaak te lezen.)

In art. 6 werd gesproken over de Psalmberijming.

Verder werd besloten in artikel 7, een ingekomen brief van ds. L. van Wijk uit Ommeren nader te onderzoeken en te beantwoorden.

Onder artikel 8 werd een brief voorgelezen over 'de wet op kerkelijke besturen', waarin een meldingsplicht stond aan koning Willem III, betreffende het bestaansrecht van de gemeente.

In artikel 9 werd besloten dat de biddag gehouden zal worden op de eerste woensdag in december en dat ds. Ledeboer een biddagbrief zal uitschrijven.

De andere dag begon de vergadering om 9 uur. Hierbij was ouderling Jakobus Blok uit Krabbendijke ook aanwezig, terwijl de St. Philiplanders al vertrokken waren.

Volgens artikel 14 werden er verklaringen opgesteld over de gronden van de belijdenis, die door de leden ondertekend werden.

Artikel 15 handelt over het schadelijk onderwijs op de algemene scholen en verder werd gesproken over het functioneren van de diaconie ten bate van noodlijdende leden.

In artikel 18 werden de notulen voorgelezen en goedgekeurd. Ouderling S. den Hengst eindigde de vergadering met gebed, na het zingen van Psalm 132 vers 9 en 10.¹²

Tegenspoed der rechtvaardigen

Ds. Van Dijke zal op deze vergadering met zijn gedachten wel veel thuis geweest zijn, waar zijn vrouw op haar sterfbed lag.

Op de eerste dag van het jaar had hij de kleine Machiel van ruim één jaar, af moeten staan en nu zou 15 oktober de sterfdag van zijn vrouw worden.

Waarschijnlijk heeft ds. Ledeboer in die tijd zijn beproefde broeder Van Dijke opgezocht. Hij had toen een gesprek met Van Dijke's moeder.

Ze sprak erover dat haar zoon destijds ook al een half jaar in de gevangenis gezeten had, wat ze heel erg gevonden had. Ledeboer vroeg haar toen hoe oud zij nu was, waarop zij antwoordde zeventig jaar te zijn. Daarna vroeg de predikant of ze al bekeerd was. Hierop moest ze ontkenkend antwoorden. Daarop zei Ledeboer: "Wel moedertje, dan hebt ge nu al zeventig jaar in de gevangenis gezeten en als God het niet verhoedt, zult ge er voor eeuwig moeten blijven. Uw zoon heeft er maar een half jaar in gezeten en is nu voor eeuwig vrij." ^{10,12}

Maar dit was de laatste slag in 1853 nog niet, want ook zijn oudste dochter van negentien jaar werd ziek. Zij had de zorg van het hele gezin intussen op zich genomen, hoewel ze niet goed was.

Op 25 en 26 december had ze van de zes preekbeurten van haar vader, er nog vijf bijgewoond en op 28 december is ze overleden.

Kort voor ze stierf vroeg haar vader of hij de dokter moest halen. Hierop antwoordde ze, dat Jezus haar enige Hulp was en zo is zij gestorven.

Op zondag 1 januari moest Van Dijke weer de preekstoel op. Het was zo vol, dat alle plaatsen bezet waren, behalve die van zijn dochter. Dit sneed de vader door zijn ziel en hij vroeg of de Heere het wilde wegnemen. Dit gebeurde gelijk, met de woorden: "... *het oude is voorbijgegaan, zie, het is alles nieuw geworden*" (2 Korinthe 5 vers 17b). Hij geloofde vast dat dit ook aan zijn dochter bevestigd was, een plaats die door de Heere Jezus voor haar bereid was. ^{10,12}

Het afgelopen jaar was voor ds. Van Dijke een jaar om nooit meer te vergeten. Toch weet de Heere de juiste tijd, want wanneer dit in zijn vorige 'zwerftijd' geweest zou zijn, was het nóg zwaarder geweest.

Naar Zeelands hoofdstad

Op 20 februari 1857 kwam er weer verandering. Omdat Van Dijke predikant van heel de classis Zeeland was, werd hem aangeraden om zich wat meer centraal te vestigen. Daarom verhuisde hij met zijn vijf kinderen naar Middelburg.

Daar was in 1856 een zelfstandige gemeente ontstaan; de moedergemeente

was te St. Jan ten Heere (Aagtekerke-Domburg). In Middelburg waren er in die jaren nogal wat mensen uit de Ned. Hervormde Kerk weggegaan, door de strijd die daar was over het wel of niet dragen van een toga door de predikanten, de z.g. 'anti-toga strijd'. Maar nog meer waren er overgekomen uit de Christelijke Afscheiden Kerk, waar ds. H.H. Middel dat jaar uit vertrokken was.

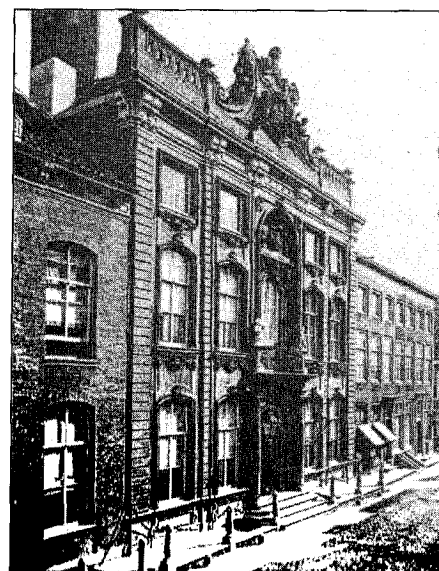

Ds. H.H. Middel uit Middelburg

Ook werd er in 1858 door ds. C. van den Oever een kerk van de Gereformeerde Gemeente onder het Kruis gesticht. Deze jonge gemeente trok vooral veel mensen uit de 'anti-togabeweging' naar zich toe. Nadat de eerste predikant, H. van den Oever vertrokken was, kwam in 1862 de bekende ds. M. Keulemans, die de gemeente in de St. Pieterstraat tot 1889 gediend heeft.

Maar vooral de komst van ds. Van Dijke naar Middelburg, deed de gemeente sterk uitbreiden.

Er liepen zelfs vanuit Westkapelle elke zondag drie leden naar het huis van jhr. W. Versluijs in de Lange Delft. Dit ruime, schitterende pand had hij welwillend afgestaan om de kerkdiensten te houden.

De vrucht op de bediening was het vorig jaar in Middelburg ook niet uitgebleven. Want enkele kilometers buiten de stad woonde Pieter Ingelse, een uitermate ruw persoon in de omgang, die 's zondags voor de kerstdagen van 1856 'die vent' ook wel eens wilde horen. Hij drong door de mensenmassa heen om toch een plaats in de kerk te krijgen. De leraar begon in zijn gebed met de bede 'of degene die als een vloeker naar binnen was gekomen eens als

Het fraaie herenhuis van jonkheer Versluijs. Achterin de kerkzaal, met plaats voor wel duizend personen

een bidder naar buiten mocht gaan! En ... de pijn ging naar binnen. Later zou Ingelse dikwijls in Bruinisse komen (zie hoofdstuk 13).

Op 12 juni 1857 trouwde weduwnaar Van Dijke met de 26-jarige Janna Wilhelmina Maria Meyer. Zij was vanaf 1853 huishoudster bij hem, hoewel ze de laatste twee jaar bij haar broer inwoonde. Ds. Ledeboer bevestigde de zondag daarop het huwelijk in de kerk te Middelburg.

Terug naar Sint-Philipsland

Toch beviel het stadsleven Van Dijke niet, zodat hij besloot om weer naar St. Philipsland terug te gaan. Het was toen eind 1858.

Er was blijdschap in het dorp toen hij terug kwam. Er waren weer aangename dagen aanstaande. Er was eenheid en vooral met de bediening van het Heilig Avondmaal waren het feestdagen.

Eén ding was jammer, dat Van Dijke in tegenstelling tot Budding, weinig aan huisbezoek deed.

Ook in Bruinisse was men blij dat Van Dijke terug gekomen was, want het leek er soms wel op dat hij predikant van Bruinisse was en dat wilde men graag zo houden. Ook werd er door correspondentie contact onderhouden, want hoewel de afstand niet zo groot was werden er ook regelmatig brieven geschreven. En hij schreef dan een onderwijzende brief terug, vooral naar weduwe Voorbeijtel, waarbij hij getrouw met haar omging.

Sint-Philipsland, 11 augustus 1857

Zeer geachte zuster in den Heere,

Genade en vrede zij u en de uwen!

Daar ik gehoord heb, dat gij ziek zijt naar het lichaam en naar de mensen zeggen een gevaarlijke ziekte hebt, zo ben ik zeer begerig om te weten hoe het met uw zielestaat is. Ik heb u zo dikwijls van Jezus horen spreken. Maar hoe staat het nu tussen u en de Heere? Ik heb u ook zo dikwijls van gestalten horen spreken, maar hoe staat het nu met uw ziele staat voor de eeuwigheid? Weet gij nu al of Jezus een gestalte binnen in u heeft? Ik heb u ook zo menigmaal bekommerd horen spreken over de toestand van Gods kerk. Wellicht doet gij dit nog wel op dit ogenblik.

Maar kunt gij nu ook merken dat Jezus bekommerd over u is, om u in deze verlegenheid te helpen? Gij zijt altijd met al wat God u gegeven heeft ten dienste geweest van Sion, maar is Jezus nu ook met Zijn genadegoederen

u ten dienste? Gij hebt menigmaal verhooring van de gebeden van deze of gene zaak ontvangen, maar verhoort de Heere u nu ook tot uwe zaligheid? Gij zijt menigmaal anderen tot een hand en een voet geweest, maar is de Heere u nu ook tot een hand en voet in deze uw verlegenheid?

Al deze vragen doe ik aan u en ook aan mijzelf. In zulke benauwde gelegenheden helpen geen menselijke toespraken meer, maar dan zal de Heere Zelf van vrede tot uw ziel moeten spreken, anders is het voor eeuwig verloren. Veel beloften kan men hebben en de Beloofde missen.

En waar dan heen? De vrijspraak in de vierschaar Gods zal men moeten hebben om met God bevredigd te worden. Ik denk menigmaal aan u, en wens u van ganser harte genade toe, om, als het Zijn wil is, welgetroost te sterven.

Mijn verlangen is, dat ik, indien het mogelijk is, enig antwoord op mijn vragen mocht ontvangen. Zo getrouw als ik altijd met uw ziel gehandeld heb, hoop ik nog steeds met u te blijven handelen, opdat gij toch vooral niet bedrogen uit komt. Want mocht het nu nog niet goed met u zijn, het is nu nog tijd om tot God te roepen. Velen zijn er die in deze donkere dagen doervloeiën.

Doch mijn geachte vriendin, daar zullen er zo weinig zalig worden. Want het is niet uit de wil des mans, noch uit den bloede, waaruit wij vele mensen in schijn zien zalig worden. Maar alleen die uit God geboren zijn, zullen in Gods Koninkrijk ingaan.

Wat de kerk Gods aangaat bij u, dat zal op Gods tijd wel goed uitkomen. Als de Heere eens getoond heeft, dat Hij geen mensen nodig heeft, noch mensenijver, noch hoogmoed, noch gaven, dan zal de Heere de vervallen hut Davids weer wel eens oprichten. Geef het daarom toch aan God over. Mijn gebed is te allen tijde voor Gods zaak en kerk.

Ik mag met zekerheid geloven, dat ik in 's Heeren naam te Bruinisse gesproken heb en dat de Heere het wel verder vervullen zal. Maar o, ongelukkig Bruinisse dan, voor de vijanden des Heeren! Wees te allen tijde toch maar bedachtzaam, wat de Heere van alles wat ik gesproken heb al vervuld heeft, of nog verder vervult, dan kunt gij er nog wat uit trekken. Zij (n.l. de vijanden) hebben zeker gedacht, dat ze met geen God te doen hadden, die oprechtheid bemint. De Heere bemint de oprechtheid, al is zij nog zo klein. Hij vernedert de hoogmoedigen en verhoogt de nederigen van geest.

Aanstaande zondag hoop ik, zo de Heere wil en wij leven, te St. Annaland Gods Woord te verkondigen.

Nu, mijn zeer geachte vriendin, mijn hartelijke wens en bede is dat de

Heere u genadig moge wezen met de uwen. Kan ik soms ergens van dienst zijn, gij kunt over mij beschikken. De eerste gelegenheid de beste, hoop ik u te komen bezoeken.

Mijn hartelijke groeten ook van de mijnen aan de uwen.

De Heere Jezus zij met u allen. Amen!

Uw dienaar

Pieter van Dijke^{10.12}

Ook de twee vriendinnen Janna Busgaard en Willemina van Rossum hadden liefde tot de leraar. Toen de achting voor ds. Van Dijke wat te groot was, wist de predikant op de juiste wijze te antwoorden.

Op een keer zag Janna Busgaard hem over de dijk aankomen, ze wachtte hem op en zei: "O dominee, wat ben ik blij dat ik u zie." Zijn antwoord was: "Ja Janna, maar heb je de Koning óók al gezien?"

Ze hadden samen ook regelmatig correspondentie met oefenaar Jan Vader uit Meliskerke.

*Van W. van Rossum.
en Janna Busgaard.*

Meliskerke 2 Dec 1686.
Vriendinnen in Beproeving der Christenheit!

Ik heb vaege niet gedagt, geweten, nog kunnen geloven, dat Godes weg zoo in die diepte, scharckleppen, duisternis, en schijn tegenstrijdige belalingen lag als tegenwoordig, dat zoo ik een in bysonderheden kunnen mededeelen per monde, die per brief doe ik dat niet; Hoeger was ik zeer onwetend dat de Heere in die diepte, duisternis, en volghetijdige waren, juist zijn genadige hulp betoend. En dat hij uit die diepte haer des gastes vertroosting toestand. En haer geloof versterkt. in die schynstrijdige weg. Mijn eigenbissende natuur is tegen die afbrekende ruzigen. Ik wil. Lever geloven in een zachten en opgehoorden weg van mogelijkheid daer ik in zie, en tasten haer. en daer mijn zittische ontwaan in proeven en smaken kan, als in enige wege onmogelijke dingen te geloven vloeiende uit Godes onacht en heere. Zondag 21 en 29 Nov: dand ik daer iets van gehad te hebben, toen ik door bontkaandoening onbekwaam was om den dienst waer te nemen. Ik trock evenwel op in tvertoouwen dat die geloofd geen ding onmogelijk is. (...)

P.R. 68+10: O die zoete daer en regin op het nagras van Konings mededingen ten tijde als het verdingd was door de hette der verduckling, dat doet Gode am volk zoo verbercken, dat zij soms in de bepoeving blijde zijn in God, en geloven dat er in haer lijden grote nuttigheld. Legd voor haer, want noodde de benovienissen Gode met hem gelofte wordt, daedelk vernagt daer haer lyden. Verstaet zij dat vriendinne in ervaring? de gouden vaeljes moesten geclurig beschouwd worden voor dat zij in Gode palis kamen. Groot uw heereganinnen. En Gabriël de Waal en heerevrouwe, zoo daer haer oek gelukt gaen onder lichaamsheide of kerckruuten? Ik en mijn vrouwe groeten uw beide vriendinnen. Wewen in gevangenis zittenden Vriend.

Jan Vader.

10 De Waalen-kerk

In een van de eerste hoofdstukken is de naam De Waal genoemd. Omdat deze naam in het vervolg nog dikwijls vermeld wordt, kan het verhelderend zijn de familie nader onder de loep te nemen.

Vanuit Gent

Reeds in 1345 was het geslacht 'De Waele' al in Gent bekend.

In 1475 werd er een Johan de Waele te Gent geboren. Hij had zes zonen, waarvan Johan theologie studeerde en Jacob rechten. Het waren trouwe aanhangers van de Roomse kerk.

Jacob ging al vroeg tot het protestantisme over. Hij kreeg een aanstelling aan het hof van graaf Egmond. Deze werd later onthoofd en Jacob werd vals beschuldigd in de gevangenis geworpen. Door bemiddeling van P. Datheen, die hem bezocht in de gevangenis, is hij vrij gekomen. Hij huwde op 26-jarige leeftijd met Margarethe Wagenaers. Hun oudste zoon was Aegidius die jong gestorven is en de tweede zoon heette Anton.

Het familiewapen is uit 1345. Een blauw veld, met drie gouden vogels; een helm tussen blauwe en gele vleugels.

Gent-Middelburg-Bruinisse

Als gevolg van de Spaanse inquisitie gingen er veel bewoners uit Gent naar de Noordelijke Nederlanden.

De Zeeuwen hadden hiervoor een vloot samengesteld, waarover Jacob het opperbevel kreeg. Ook zijn broer Johan ging met hem mee. Jacob kwam in Middelburg en mogelijk kwam Johan naar Bruinisse. Het is echter niet gemakkelijk om het juiste verband te leggen in deze linie met de naam Gabriël, die in die tijd ook voor het eerst in Bruinisse voor kwam.

Jacobs tweede zoon Anton was de later bekende Antonius Walaeus. Hij was op 3 oktober 1573 in Gent geboren en werd in 1588 kantoorklerk te Middelburg. Toen hij zijn vader hielp met het transport van vluchtelingen, kreeg hij 's nachts op zijn veldbed een duidelijke stem te horen, die hem riep

tot het leraarsambt. Hij mocht naar de Latijnse school en werd in 1596 op de Leidse Hogeschool ingeschreven. Hij kreeg vooral zijn bekendheid op de Nationale Synode 1618-1619, waar hij ook als vertaler werd aangesteld. Hij overleed op 9 juli 1639 te Leiden. Zijn zoon Johannes die ook predikant werd, begon ook in het Zeeuwse Koudekerke.

De linie in Bruinisse

In Bruinisse kwam als eerste de naam van Jan en Gabriël de Waele voor, eind 1500. Gabriël trouwde in 1635 met Neeltje Leenderts, ze kregen dertien kinderen. Het zesde kind kreeg de naam Joost.

Deze Joost de Waal huwde in 1668 (hij woonde tussen Oosterland en Bruinisse) met Hendrika Dingemans. Ze verhuisden naar Dreischor, waar hun oudste zoon Gabriël geboren werd.

In 1669 trouwde Gabriël daar met Trijntje Cornelisse. Na de geboorte van hun oudste zoon Joost in 1698 verhuisde de familie naar Bruinisse. Van 1725 tot zijn overlijden in 1748 was Joost de Waal schoolmeester en voorzanger in Bruinisse. Zijn oudste zoon was Johannes (1736-1830).*

Deze Johannes de Waal was tijdens het mosseloproer van 1774 havenmeester. Op 6 mei 1830 is hij op 93-jarige leeftijd overleden. Hij was gehuwd met Adriana Leenderts van Blois (1741-1823).⁵² Uit dit huwelijk zijn geboren: Joost (1765-1788), Neeltje geb. 1766, Leendert (1773-1821), Arie geb. 1775, Gabriël (1779-1862),

Antonius Walaeus, predikant te Koudekerke en Middelburg. Te Leiden rector aan de Hogeschool. In de Sint Pieterskerk begraven

Johannes de Waele, zoon van Antonius Walaeus

Tannetje (1784-1830). Van Joost, Neeltje en Leendert is niets bekend. Van Arie is bekend dat hij twee zoons had: Joost, geboren in 1814 en Pieter in 1820, die mogelijk ook kinderen hebben nagelaten. Deze namen komen namelijk regelmatig voor in het bevolkingsregister.

Tannetje is in 1805 getrouwd met de jonge predikant Jacob Wanrooy, die twee jaar daarvoor in de kerk van Bruinisse bevestigd was.⁴

Gabriël trouwde met Helena van Oeveren in 1804, (zij is overleden in 1827). Uit dit huwelijk werden geboren: Adriaantje 1807, Jacob 1810, Johannes 1813, Cornelis 1815, Neeltje 1818, en Gabriël 1827.⁴⁹

Vier broers Jacob, Cornelis, Johannes en Gabriël:

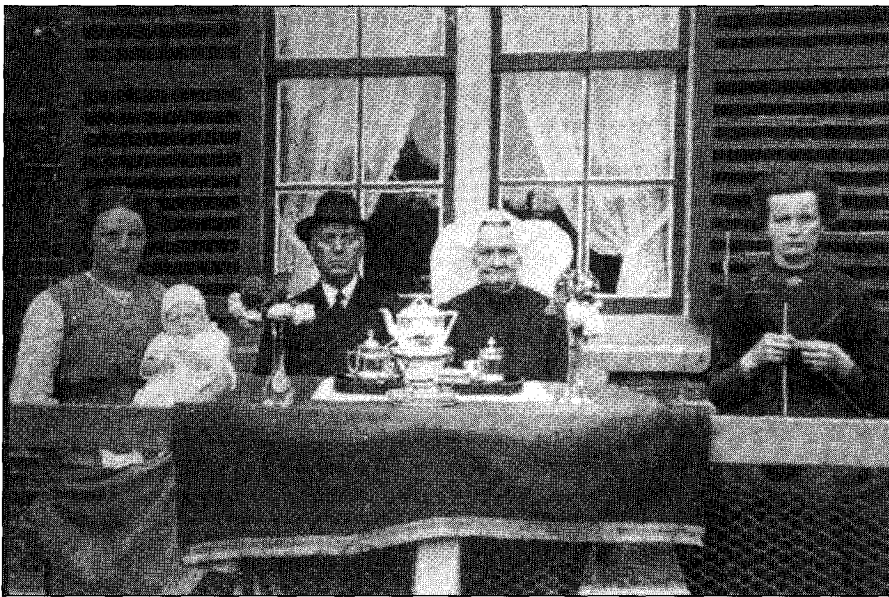
Jacob was getrouwd met Maatje Kik. Hij was schipper van beroep en ouderling van de afgescheiden streekgemeente te Nieuwerkerk. Met zijn vrouw en kinderen is hij in 1849 naar Amerika vertrokken. Het was daar direkt na de aankomst al tegengevallen. Hij werd verplicht om boer te worden, maar dat mislukte.⁵³ Er kwam voor hem wel een gelukkige bijkomstigheid, want hij vond een innige vriend in Bastiaan Broere.

Deze emigrant was uit Yerseke gekomen en vond in Jacob de Waal een geloofsgenoot, die ook de Heere vreesde. (Zie zijn levensgeschiedenis: Korte beschrijving en de wonderbare leidingen Gods met Bastiaan Broere in Nederland en Amerika).

Omdat hun boerenbedrijf mislukte, trok Cornelis de Waal het binnenland in en Jacob en Bastiaan trokken naar de kust en kwamen op Long Island terecht.

Het nagelacht van Bruenaren, onder andere van Jac. de Waal in Amerika

Joh. de Waal Joh. zn. met zijn vrouw Klaasje van den Berge. Links dochter Jaantje, getrouwd met A. de Visser. Rechts dochter Kathalina, enkele jaren getrouwd met M. Padmos.

Weer in de visserij

Daar ontdekten ze een uitstekende mogelijkheid voor de visserij in schelpdieren, zodat ze zich weer thuis gevoelden!

Ze hebben in Sayville ongeveer acht jaar doorgebracht en vooral in geestelijk opzicht waren ze elkaar tot een hand en een voet. Jacob gaf leiding aan een kleine groep mensen, die elke zondag bijeen kwamen.

Maar, hier is de rust niet! In mei 1858 braken de pokken uit. Het hele gezin van Jacob werd aangetast, zijn vrouw en zeven kinderen. De twee oudsten stierven achter elkaar. Op de dag van begraven werd ook Jacob aangetast. Zijn vriend Bastiaan schreef hierover:

"In de vroege morgen van de tweede dag werd ik bij hem geroepen, omdat zijn einde nabij was. Hoewel ik zelf ook nog niet beter was, haastte ik mij naar zijn woning, die aan mijn woning grensde. Op mijn vraag hoe hij zich gevoelde, antwoordde hij: "Ik ben erg ziek." "Ge hebt toch hoop?" zei ik. "O, als er geen hoop was!" Nauwelijks heeft hij deze woorden uitgesproken, daar zie ik ineens zijn ogen breken, zijn gezicht veranderen en hem buiten bewustzijn geraken. Mijn oor aan zijn mond brengende kon ik nog even deze woorden opvangen uit Psalm 130: "Uit diepten van ellende ... roep ik ..." en zo ontsliep mijn waarde vriend Jacob de Waal."

De Waal en Broere hebben de basis gelegd voor een oester-cultuur in die omgeving. Dit werd ook in Bruinisse bekend. In 1862 vertrok L. Ockerse en in 1865 L. Jumelet en P. Ockerse naar Long Island. Door het nageslacht van genoemde families, ook van Jacob de Waal, wordt dit werk daar nu nóg voortgezet.

Cornelis, die samen met Jacob in Nieuwerkerk naar de kerk ging, is ook in 1849 naar Amerika geëmigreerd. Daar is hun weg gescheiden en van Cornelis werd niets meer vernomen.

Johannes

Er waren dus twee broers in Bruinisse gebleven, Johannes en Gabriël. Johannes trouwde met Elisabeth de Lege. Hij was pachter van de Oude-Tongse Bank, wat hem een vermogend man maakte en bovendien was hij bezitter van een bakkerij.⁵⁵

Waarschijnlijk is hij korte tijd ouderling geweest in de Ned. Hervormde Kerk, omdat zijn naam rondom 1847 in de kerkenraadsnotulen voorkomt.⁴⁸

In een brief van ds. E. Fransen aan Jacob van de Velde, op het einde van de vorige eeuw, schreef Fransen over brieven die hij aan Joh. de Waal gezonden had, na het overlijden van zijn vrouw in 1897. (Zie "In de voorhoven des Heeren" uit het leven van Jacob van de Velde).²⁶

Jan van den Berge en zijn vrouw, de ouders van Klaasje de Waal-van den Berge.

niet gierig, want toen ze overleden zijn, waren er verschillende arme gezinnen waar in de winter ineens de kolenbevoorrading ophield. Jaren lang hadden de zussen de kolenboer opdracht gegeven, op die adressen kolen te bezorgen, die door hen betaald werden.

Toen Janna 3 augustus 1931 stierf, had ze aan de diaconie de vier woonhuisjes naast de pastorie vermaakt, met vermelding dat ze beschikbaar moesten zijn voor de arme gezinnen en tweeduizend gulden voor het nodige onderhoud. Verder nog drieduizend gulden voor de kerk. Dit was voor die tijd een vorstelijk bedrag.

De oudste zoon Reinier had, zoals zijn vader, ook zeven zonen en drie dochters, waarvan Theunis later diaken geworden is. Een zoon van Theunis de Waal, Johannes (uit de bakkerij) woont nog in Bruinisse. Uit het nageslacht van de oude Johannes de Waal zijn er verschillenden geweest die de gemeente als ambtsdrager gediend hebben (zie de bijlage achterin).

Gabriël

Zoals boven vermeld heette de jongste broer van Johannes Gabriël. Hij trouwde op 14 juli 1858 met Maatje Braam.

Volgens het oudste lidmatenboek deed hij geloofsbelijdenis op 8 november 1851, samen met zijn veertien jaar oudere broer Johannes.⁴⁶ In de jaren zestig werd hij ouderling en is dit in de bloeiperiode van de gemeente ruim dertig jaar geweest. Een en ander wordt in een volgend hoofdstuk vermeld.

In een brief van 1875, schreef ds. P. van Dijke naar weduwe Voorbeijtel, wat ontstemd, waarom De Waal niet met een van zijn vele boten op hemelvaartsdag naar St. Philipsland gekomen was (zie een nog volgende brief). Of hij Johannes of Gabriël bedoelde is niet bekend, want het waren beiden schippers.¹⁰

Hoewel ds. Van Dijke hun predikant was, bleef er ook achting voor ds. D. Bakker. In een brief van 22 november 1887 aan ds. D. Janse schreef ouderling De Waal hier over:

"Ook al was het dat wij elkaar aan deze zijde van het graf nooit meer zouden ontmoeten, wij dan elkaar hiernamaals eeuwig ontmoeten. Om ons dan te bedienen uit Zijn Verbond en ons te geven de verwachting onzer zielen. Om samen te genieten wat we te Nieuw-Beijerland onder de bediening van zijn eerwaarde ds. Bakker, tijdens het Avondmaal hebben mogen genieten. Hier smelt mijn ziel nog onder weg, met David in Psalm 103: Vergeet gene van Zijn weldadigheden. Die alle krankheden geneest. Die ulieden verlost van het verderf, Die u kroont met goedertierenheid. Amen.

Nu waarde vriend en broeder, u heeft onze begeerte vernomen en we verwachten u zaterdag 3 december. Alles bij leven en welzijn. De Heere zij met u en de uwen. Hij geve u en ons Zijn liefde te ondervinden en daaruit te leren (preken) en te leven. Opdat de Heere uit Zijn eigen werk verheerlijkt worde. Groet uw vrouw en de vrienden en de broeders kerkeraad. Wees van mij en mijn vrouw en de broeders kerkeraad gegroet." ⁴³

Volgens de overlijdensadvertentie uit 1902, zijn er twee zonen in leven gebleven, Johannes Gabriël en Jacob.

In het eerste lidmatenboek staan ook nog Reinier en Johannes. Mogelijk zijn die vroeg gestorven.

Zowel in het culturele leven als in het kerkelijke leven van Bruinisse namen de Walen een grote plaats in.

* De oudste gegevens werden verstrekt door R. de Waal Joh.zn uit Sommelsdijk

WIE ZOU KUNNEN HELPEN?

Ik lees met graagte „De Spiegel”, want het geeft dikwijls een overzicht over dingen die in dit land gebeuren, waarvan wij weinig of niets vanaf weten. Ook lees ik met belangstelling de rubriek „Contact met de Redactie”. Het blijkt dat uw blad internationaal is. Dit is vanzelf ook aantrekkelijk. Je ziet foto's van Hollanders over de gehele wereld.

Dat is de voornaamste reden, dat ik u ook iets wil vragen. Misschien dat door uw blad een deel van mijn levensdroom vervuld mag worden.

Ik wil namelijk twee dingen vragen. Ten eerste: Ik den mijn stamboom aan het uitzoeken en ben gekomen tot op mijn 6de groot-groot-vader, die geboren is in Melchior. Een heel klein plaatsje denk ik in Zeeland. In het jaar 1590.

De geschiedenis zegt niet veel over Melchior. Maar vloed en overstromingen heeft het volk blijkbaar verdreven naar het binnenland en later zijn zij in Bruinisse terechtgekomen. Mijn naam is Cornelia de Waal en ik zou graag van hen willen horen wiens voorvader uit Bruinisse-Zeeland afkomstig zijn.

De tweede vraag: In uw blad zijn somtijds verhalen uit de oude tijd vergezeld van prentjes uit die tijd.

Mijn 4de groot-groot-vader was een schoolmeester in het jaar 1788.

Graag zou ik van iemand een prentje willen ontvangen van een schoollokaal uit die tijd, de schoolmeester en zijn leerlingen, als het mogelijk was.

*Corn. de Waal,
563, South 7th East,
Salt Lake City, Utah, U.S.A.*

Oproep in 'De Spiegel', vijftig jaar geleden

11 Van 1860 tot 1883, velen toegebracht!

Op 14 juni 1861 is de eerste ouderling van de gemeente, Marinus van den Berge, op 54-jarige leeftijd overleden. Zijn vrouw, Pieterella de Jonge is in 1869 overleden. Ze hadden één zoon die Johannes heette. Een kleinzoon is in 1889 naar Argentinië geëmigreerd.

Intussen was de kerkenraad al uitgebreid, want op de classisvergadering van mei 1864 waren uit Bruinisse aanwezig ouderling J. van Kirpestein en diaken D. van Popering.¹² In het oudste, nog voorhanden zijnde lidmatenboek staat vermeld dat op 16 maart 1862 Adriaantje en Lourina van Kirpestein belijdenis des geloofs afgelegd hebben.⁴⁷ Verder is er niets te achterhalen van de familie Kirpestein.

Uit de notulen van de Algemene vergadering, die op 13 september 1865 te Bruinisse gehouden werd, blijkt dat door Bruinisse afgevaardigd waren ouderling J. Butijn (mogelijk moet dit J. Bolijn zijn) en diaken J. van Popering. Drie jaar later werd weer een vergadering te Middelburg gehouden, met als afgevaardigden G. de Waal Gzn. ouderling en J. Ockerse diaken.¹² Waarschijnlijk waren er dus drie ouderlingen en drie diakenen.

Een honingvloed

In die jaren ging het de kerkelijke gemeente van Bruinisse bijzonder goed. Er was vrede in de gemeente en de Heere gaf getuigenis in de harten van Zijn volk.

Regelmatig werd het vernomen dat er iemand toegebracht werd, tot de gemeente die zalig zal worden. Het was niet voor niets dat ds. Van Dijke graag en dikwijls in Bruinisse kwam.

In een brief van 16 november 1866 schreef ds. Van Dijke aan een van zijn getrouwde kinderen over een dienst te Bruinisse het volgende:

"(...) Gij moest eens tegen uw moeder zeggen dat ik wat spijt gehad heb dat zij niet meegegaan is naar Bruinisse. Daar is onder het bedienen van het Heilig Avondmaal een honingvloed gevallen, waarin wij allen het uiterste van onze staf des geloofs hebben mogen dopen en ons aller ogen zijn verlicht geworden. Bij velen nog tot op dit ogenblik toe. Zij had zeker ook wel eens mogen proeven. O, ze was zo zoet en zo aangenaam. De helse Saul wilde ons wel doden, maar dat werd hem belet, zodat wij door de Heere werden vrij verklaard. Die de Heere vrijmaakt, die zal waarlijk vrij zijn, alleen om Jezus wil. Amen."¹²

Tijdens een Avondmaalsbediening was er een vrouw die na alle nodigheden

maar niet kon doorbreken, vanwege de strijd en bekommelingen. Maar nu was het ogenblik dat ze als allerlaatste nog net een plaatsje aan de tafel kreeg, wat Van Dijke deed opmerken: "Wel mijn lief kind, dat was bijna te laat, niet waar? Maar zó laat bij Jezus, zou toch nog voor eeuwig gelukkig zijn!"

Dikwijls liepen de tranen van bewogenheid dan op zijn wangen, wanneer hij het brood brak en uitdeelde en de beker aan de aanzittende gasten uitreikte.¹⁰

De chirurgijn van Bruinisse

BRUINISSE - Ditmaal een echt ouwetje. Chirurgijn en geneesheer was hij in Bruinisse, vanaf rond 1826. Daarvoor was hij officier van gezondheid onder keizer Napoleon I en beleefde de slag bij Waterloo op 18 juni 1815 welke slag door de geallieerden (Engelsen, Pruisen en Hollanders) werd gewonnen. In de oude geboorte-archieven van Bruinisse duikt z'n naam steeds op omdat hij als arts z'n naam als getuige op de geboortebewijzen moest zetten. We hebben het over Hendrik Lambertus Kardol, geboren in 1793 in Delft en overleden op 9 januari 1873 in Bruinisse.

Hij was eerst gehuwd met Maria van Breda en hertrouwde na haar overlijden met de Bruse Maria Brouwer. Bij beide vrouwen kreeg hij 22 kinderen, waarvan er velen op zeer eugdige leeftijd stierven, sommigen zelfs al op de dag van geboorte. Slechts drie kinderen werden ouder dan de middelbare leeftijd. Twee zoons verdrongen als zeeman in de Golf van Biscaye. We hebben één directe lijn gevolgd vanaf de dokter tot aan de dag van vandaag.

Z'n dochter Maria Hendrina (geb. op 5-12-1836) huwde met Adriaan Schilperoort. Hun dochter, Hendrina Bertha (geb. op 1-9-1867) huwde met Adriaan Jumelet. Hun zoon, Hendrik (geb. op 5-11-1896), huwde met Engelina Jozina van Popering. Hun dochter Hendrina Bertha (geb. op 13-5-1920) huwde met Willem v. d. Ouden. Hun blakende dochter Maria Angelina (Marlien, geb. op 28-10-1950), huwde met Paul Wielaart. Hun oudste zoon Emille Paul (Emiel, geb. op 14-11-1975) en is dus nu tien jaar oud.

De burgemeester, de dokter en de dominee waren de belangrijkste personen op het dorp